

A tipikus tájak földrajzának tanítása

Írta: Dr. Makádi Mariann

A tipikus tájak tanítása idestova 20 éve tantervi követelmény a földrajztanításban, ennek ellenére alig kap szerepet a mindennapi gyakorlatban. Okai szerteágazóak, de mindenképpen kiemelkedő közülük az a tény, hogy a földrajztanítás hagyományaiban hiába keressük, s mint minden újként megjelenő követelmény nehezen ver gyökeret a tanítási-tanulási folyamatban. E tanulmány ismételten szeretné felhívni a figyelmet a téma fontosságára és a tankönyvek, a tanári tevékenységek ezirányú hiányosságaira.

A táj értelmezése a földrajztanításban

Talán nincs a tájnál gyakrabban használt fogalom a földrajztanításban. Furcsa módon azonban egyetlen magyarországi tanterv sem követelte meg a tanulóktól a táj fogalmának meghatározását, noha a tájak felismerése, jellemzése és különböző szempontú rendszerezése mindig gerincét képezte a tantárgynak. Nem is könnyű a definiálás, a földrajztudományban nincs konszenzus a fogalmat illetően. Az egyes országok tájértelmezése nagyon különböző, de még hazánkban is sokféle megközelítés él egymás mellett. Az azonban közös bennük, hogy a tájat a földfelszín önálló, természetföldrajzi és részben társadalom-földrajzi sajátosságok által meghatározott arculatú részének tekintik. Ám a táj jellegzetességeit meghatározó jellemzők eredete sokféle: pl. a földtani szerkezet, a domborzat, az éghajlat, a vízrajz, az ökológiai adottságok vagy a társadalom tevékenysége.

A **táj** a földfelszín sajátos arculatú része, olyan térbeli egység, amelynek alapvető tulajdonságai és határai természeti folyamatok eredményeként alakultak ki, és az emberi tevékenységek hatására többé-kevésbé módosultak; a területen a tájalkotó tényezők sokrétű kölcsönhatásban vannak, ugyanakkor funkcionális egységet alkotnak.

Mi az, ami jellegzetes, ami megkülönbözteti az egyik tájat a másiktól? Mi adja a tájképet? „A domborzat éles különbsége környező településekkel szemben? A növényzet? A művelési módok s a termelt növények oly mérvű különbségei közeli területekkel szemben, amelyek azonnal szembeötlenek? Másszerű településformák? Talán. Néha elég éles egy-egy ilyen különbség is. De igazában soha nem jár magában.” (Teleki Pál) S mivel **természetes táj** (helyesebb inkább **természetközeli tájnak** nevezni) már alig van bolygónkon, a helyzet még bonyolultabbá válik. A társadalom egyre „hatékonyabb” tájformáló tényező, így az **átmeneti tájak** és a **mesterséges tájak** vették át az uralmat a Földön. Csakhogy az ember által átalakított táj nem csak azért jellegzetes, mert azon különböző létesítmények (pl. közlekedési utak, lakóépületek, üzemek, művelt területek, faültetvények, duzzasztógátak), tájsebek, mesterségesen létrehozott felszínformák (pl. meddőhányók, vízműdombok, rizsteraszok) vannak. Azért is, mert megannyi elemében ott van annak a kultúrának a nyoma, amely használja a tájat, amely a maga igényei vagy sorsa szerint formálja (pl. a Salgótarján környéki meddőhányók, a tanyák vagy a „szocreál” stílusú lakótelepek). Ráadásul sokszor több, különböző korban ott élt kultúra nyomait is magán viseli táj (pl. a Dunakanyarban a visegrádi vár, a Nagymarosnál átalakított Duna-meder és Duna-part, az esztergomi Suzuki gyár). Tehát a tájak jelentős része nem egyszerűen mesterséges táj, hanem **kultúrtáj**, ami magában hordozza a társadalom szellemi tevékenységeinek összességét. Tehát pl. egy Kárpát-medencebeli táj képéhez, jellegéhez éppúgy hozzátartozik a katolikus templom tornya a látóhatáron, mint a lovas kocsí vagy a magyarul beszélő emberek. „A táj az ember társadalmi arca, azaz a táj mindig tükröt tart a kor elé, és leolvasható róla az adott társadalom lényege, kultúrája, az ember és a természet viszonya.” (Laposa József) A kultúrtájak hálószerűen helyezkednek a Földön, sohasem folytonosak, annak ellenére, hogy a történelem során egyre sűrűsödik a szövevényük.

„Kicsitől a nagyig s az egyetlen legnagyobbig, az egész földfelszínig ilyen egyéni megjelenési formákban, tájakban lüktet a szövevényes élet, melyet tanulmányozva tényezőire, elemeire, sphaeráira bontunk...” (Teleki Pál). Az azonban meghatározhatatlan, hogy mekkora egységek a tájak. Az iskolai oktatásban nagytájakkal, középtájakkal és kistájakkal ismertetjük meg a tanulókat. A mindenkoritól függ, hogy milyen hierarchiaszintű tájakkal foglalkozunk, vagyis attól, hogy az – szakmai és didaktikai szempontok alapján – milyen egységekre darabolja a földrajzi tényanyagot. Nem könnyű feladat **a tájak hierarchiaszintjének**, egymás-

1. ábra. A nagytáj, a középtáj és a kistáj hierarchikus viszonyának megértetése a Kárpát-medencevidék példáján

hoz való **viszonylagosságuknak az érzékeltetése** (1. ábra). Hazánk a Kárpát-medencében fekszik, a Kárpát-medence a Kárpát-medencevidéknek egyik nagytája, a magashegyvidékek által ölelt süllyedésterület, ami viszont Közép-Európa egyik nagytája. Az Északi-középhegység Magyarország egyik nagytája, ám a Kárpát-medencevidéknek csak középtája, hiszen az Északnyugati-Kárpátok része. A Bükkvidék az Északi-középhegység középtája, a Bükk-fennsík pedig annak egyik kistája. Magyarország esetében könnyebben elérhető **a nagytájak, a középtájak és a kistájak egymáshoz való viszonyának** megértése a gyerekekkel, mert több szinten, többször előkerülnek a tananyagban. Pl. a hazai nagytájakat már alsó tagozatban megismerik a gyerekek, majd fogalmuk az 5-6. évfolyamon megerősödik, tartalmilag bővül. A 8. osztályos földrajzórakon pedig a magyarországi nagytájak jellemzésekor középtájakkal és egy-egy kistájjal is megismerkednek.

Más a helyzet a regionális földrajzi tananyag esetében, hiszen ott csak példászerűen kerülnek elő a tájak, általában nem is tisztázva, hogy éppen milyen nagyságrendű tájról van szó. Pl. a távoli kontinensek esetében megelégszünk a földrész természetföldrajzi nagytájainak felsorolásával és jellemzésével, olykor nem is teljes körűen (pl. Afrika, Ausztrália vagy Ázsia esetében). Európában a nagytájak mellett már egy-egy középtáj, Közép-Európában egy-egy kistáj is megemlítődik. Bonyolítja a helyzetet, hogy nemcsak a földrészek vagy azok részeinek nagytájairól tanítunk, hanem országokéről is. Annak tisztázása azonban többnyire elmarad, hogy az ország nagytájai hogyan viszonyulnak a földrész nagytájaihoz, hogyan része egyik a másiknak. Noha a tananyag tanítási egységekre való felosztása hagyományosan ezt az elvet követi. Pl. megismerjük Ázsia részeit, majd a részek (pl. Dél-Ázsia) nagytájit (pl. a Hindusztáni-félszigetet), ezt követően pedig a nagytájon fekvő jellemző országokat (pl. Indiát), azok nagytájit (pl. a Dekkán-fennsíkot). A földrajz tanítására fordítható óraszám folytonos zsugorodása azonban még inkább csökkenti annak lehetőségét, hogy az órán újra és újra elhelyezzük a tájakat a hierarchikus rendszerben. Hiszen az egyre inkább modelleket megismertető földrajzoktatás esetén a tájak inkább csak példákká válnak a földrajzi jelenségek, folyamatok megértéséhez.

A tipikus tájak értelmezése a földrajztanításban

A tipikus táj fogalma

Nincs két egyforma táj a Földön, de a tájak közötti hasonlóságokat és különbségeket néha nehezen tudjuk megfogalmazni. Persze minél jobban ismerünk egy tájat, annál jobban érezzük a jellegzetességeit, az egyediségét, a hangulatát, még a határát is, pedig általában fokozatosan megy át a másikba, a körülötte lévőbe. Az egyes tájaknak tehát vannak olyan jellemzőik, amelyek megkülönböztetik azokat másoktól. A Föld különböző részein azonban fel-felbukkannak olyan tájak, amelyeket – ha felületesen szemlélnénk – könnyen összetévesztenénk egy másik hasonlóval. Ezek a tipikus tájak.

A tipikus tájak olyan tájak, amelyeknek valamilyen szempontból jellegzetes vonásaik vannak.

Hogy milyen szempontból? Ezzel kapcsolatban általános elv nem fogalmazható meg (éppen erre utal az elnevezés, ami nem egyezik a földrajztudományban használt tájfogalmakkal, nem tájtípus, nem típustáj), főként a földrajzoktatás célrendszere és tartalma határozza meg, a földrajzi fogalmak fejlődésének pszichológiai és mentális tényezőit alapul véve. Vannak tájak, amelyek tipikussága a felszíni adottságaikon (pl. magashegységi táj, feltöltött alföld, karsztvidék), másoké a földrajzi övezetességi rendszerben elfoglalt helyükön (pl. sivatag, mediterrán táj, tajgavidék) alapszik. Tipikus jellegük kialakulásában a társadalomnak is nagy szerepe lehet. A környezeti feltételekhez igazodó gazdálkodás teszi jellegzetessé pl. a farmvidéket, az ültetvényt, a kikötőövezetet, az ott zajló vagy érvényesülő társadalmi-gazdasági folyamatok pl. a rezervátumot és a menekülttábor.

A tipikus tájak feldolgozásának igénye a földrajztervekben

A tipikus táj fogalmát az 1995-ös Nemzeti alaptanterv hozta be a magyarországi földrajzoktatásba, majd a kerettantervekben tovább erősödött feldolgozásuk jelentősége. A tanterv földrajzi követelményrendszere megmondja, hogy mely tipikus tájakkal, mely témakörökön belül kell megismertetni a tanulókat. Többségükre az általános iskola 7. évfolyamán kerül sor (*1. táblázat*). Előzményként a természetismeret órákon a gyerekek hasonló logikával dolgozzák fel a **hazai tájtípusok** (alföldi, dombsági, középhegységi, vízparti tájak) témaköreit, de nem használják a tipikus táj fogalmát. Vannak olyan tipikus tájak, amelyeket egy rájuk **jellemző táj példáján** ismernek meg a tanulók, majd ezt a tudást bővítik, alkalmazzák más kontinensen vagy kontinensrészen. Pl. a sivatagot, az esőerdővidéket és a tajgavidéket, a mediterrán tájat vagy a magashegységi tájat a földrajzi övezetességi rendszer logikájához kapcsolják, majd e fogalmak a földrészek földrajzának feldolgozása során gazdagodnak. Differenciálódnak is, pl. az afrikai, majd ausztráliai példákon megismert forró övezeti sivatagot Ázsiában a mérsékelt övezeti sivataggal vetik össze. Olyan tipikus táj is van, amely elvileg szinte minden földrészen előfordul, ezért megismerése előtt a tanulók különböző példákból számos ismeretet gyűjtenek, de a **konkrét ismeretek rendszerezésére, az általánosításra** csak később kerül sor (pl. városövek, agglomerációs zóna, technológiai övezet esetében). Összességében tehát az egyes tipikus tájak jellemzőit 12-14 éves életkorban konkrét példák alapján célszerű megismertetni a tanulókkal, a konkrét példák vezetnek el az általános jellemzők megfogalmazásához (**általánosítás**). Középiskolában már

jól működik fordítva is, a modell megismerése után konkrét példákat kell látniuk róla (**konkretizálás**) (pl. a menekülttábor társadalmi összefüggéseinek rendszerében kerül elő a politikai konfliktushelyzetek, függőségek feldolgozásakor pl. afrikai vagy aktuálisan olaszországi példák).

Tipikus táj	Helye Kerettanterv 2007	Helye Kerettanterv 2012
7. osztály		
Esőerdővidék	–	Földrajzi övezetesség
Szavannavidék	–	
Tajgavidék	–	
Sivatag	Afrika földrajza	
Oázisvidék		
Éhségövezet		
Ültetvényvidék	Amerika földrajza	Afrika és Amerika földrajza
Farmvidék		
Technológiai övezet		
Agglomerációs zóna		
Városövezet	–	
Rezervátum	–	
Menekülttábor	–	
Monszunvidék	Ázsia földrajza	Ázsia földrajza
Öntözéses gazdálko- dás területei		Földrajzi övezetesség
Tajgavidék		
Magashegységi táj		Nyugat-Európa
Átalakuló ipari körzet	Dél-Európa	Földrajzi övezetesség
Mediterrán táj		Mediterrán-Európa
Üdülőövezet		
Kikötőövezet		
Napfényövezet	–	
8. osztály		
Középhegységi táj	Közép-Európa	Kelet- és Közép-Európa
Karsztvidék		
Feltöltött alföldi táj		
Dombvidék	–	

1. táblázat. A nevesített tipikus tájak az érvényben lévő földrajztervekben

A tipikus tájak megismertetésének is az az alapvető célja, hogy **valóság-hű képzetek alakuljanak ki** a gyerekek fejében a világról és benne a tájakról, ugyanakkor szerepe van a modellekben való gondolkodás képességének fejlesztésében is. Azonban a tipizálás felvet egy elméleti problémát, amelyet *Charles Darwin* ekképp fogalmazott meg: „...Mint hogy

azonban az utazó rendszerint kevés időt tölt egy helyen, leírásai csak igen vázlatos és nem részletes megfigyelést tartalmaznak. Ez szüli aztán – mint magamon is tapasztaltam – azt az állandó törekvést, hogy tudásunk nagy hézagait pontatlan és felületes feltevésekkel töltsük ki.” Figyelmeztet arra, hogy a tipizálás nem mehet a tényismeretek rovására. Tehát az egyes tipikus tájak jellemzőit konkrét példák alapján ajánlatos megismertetni a tanulókkal, a konkrét példáknak kell elvezethetniük el az általános jellemzők megfogalmazásához, az általánosításhoz.

A 2012-es megújított tantervi dokumentumok követelményrendszere a korábbinál kevésbé részletesen foglalkozik a tipikus tájakkal, feltételezve, hogy azok már két évtizede jól ismert követelmények (2. táblázat). Valóban azok, hiszen a tipikus tájak jellemzése (jellemzési algoritmus alapján) mindig alapvető volt. Újdonság viszont az az igény, hogy **összehasonlító módon** ismerjék meg a tanulók a tipikus tájakat. Ez célkitűzés éppúgy a **lényegkiemelésen** alapszik, mint a modellekben való gondolkodás, a **modellezés**. Az összehasonlítással kapcsolatban azonban a tanterv nem fejti ki, hogy mit mivel kell, érdemes összevetni. Ha a tanulási folyamat során az ismerttől az ismeretlen felé való haladás elvét követjük, valamint igazodunk a kerettantervi tananyagelrendezéshez, akkor az alábbi összehasonlítási lehetőségek adódnak:

- a szavannavidéket az esőerdővidékkel: a földrajzi övezetesség témakörén belül; a passzát szélrendszer mozgásának következtében a kétszakossá váló csapadékhullás következményei és annak térbeli változásai → az élet a csapadék mennyiségétől és időbeli eloszlásától függ;

–	Nat-2012	Kerettanterv – 2012
Célok	A földrészek tipikus tájai regionális sajátosságainak <i>összehasonlító</i> megismerése	A tipikus tájak <i>jellemzési algoritmusának</i> megismertetése és használata
Fejlesztési feladatok	A modellekben való gondolkodás képességének fejlesztése (pl. tipikus tájak)	Legyenek képesek megadott szempontok alapján <i>bemutatni</i> a tipikus tájakat <i>Modellezzék</i> a tipikus tájakat
Tartalom	Az egyes kontinensek sajátos adottságok alapján létrejött tipikus tájainak természeti, társadalmi-gazdasági és környezeti jellemzői, az adottságok társadalmi hasznosítása, jellemző életmódja	A tipikus tájak konkrét felsorolása a kulcsfogalmak között

2. táblázat. A Nat és az általános iskolai kerettanterv követelményei a tipikus tájakkal kapcsolatban

- a sivatagot a szavannavidékkel: a földrajzi övezetesség témakörén belül; az egész évben leszálló légáramlás → az életfeltételek és a gazdálkodási lehetőségek eltérései;
- a forró és a mérsékelt övezeti sivatagot egymással: Ázsia földrajzának feldolgozásakor; a különböző okok miatt kialakuló leszálló légáramlás → hasonló életfeltételek;
- a tajgavidéket az esőerdővidékkel: a földrajzi övezetesség témakörén belül; az összefüggő erdőségek kialakulásának eltérő okai, részben hasonló gazdálkodás az erdővel → hasonló környezeti problémák (is);
- a monszunvidéket az esőerdővidékkel: Ázsia földrajza témakörén belül; a csapadék meghatározó szerepe → áthatolhatatlan erdők, de a csapadék eltérő időbeli eloszlása → különböző gazdálkodás (hagyományos irtásos művelés, monszungazdálkodás) és életmód → részben hasonló környezeti következmények;
- a forró és a mérsékelt övezeti monszunvidéket egymással: Ázsia földrajza témakörén belül; eltérő okok miatt, eltérő léptékű szélrendszerek → hasonló gazdálkodás és életmód;
- az oázisvidéket a sivataggal: Afrika földrajzának feldolgozásakor; hasonló természeti adottságok, a víz életet teremtő szerepe, természetes ↔ mesterséges táj;
- az ültetvényvidéket a farmvidékkel: Amerika földrajzának feldolgozásakor; tulajdonviszonyok, alkalmazott munkaerő, profitéhség, termelismennyiség, életmód különbségei;
- az éhségövezetet az oázisvidékkel: Afrika földrajzának feldolgozásakor; kedvezőtlen természeti adottságok, a társadalom szerepe a termékenységben és a terméketlenné válásban;
- a magashegységi tájat a középhegységi tájjal: Közép-Európa földrajzának feldolgozásakor; a tengerszint feletti magasság meghatározó szerepe a gazdálkodásban, életmódban;
- a dombsági tájat a feltöltött alföldi tájjal: Közép-Európa földrajza témakörén belül; a felszín tagoltságának szerepe, de a hasznosíthatóság elsődlegesen nem a domborzattól függ;
- az üdülőövezetet a kikötőövezettel: Mediterrán-Európa földrajzának feldolgozásakor; tengerparti fekvés, eltérő táji adottságok (tájképi szépség, kedvező éghajlat, nagy

tölcseértorkolatok) → eltérő és hasonló hasznosítás (idegenforgalom/ipar, logisztika, szolgáltatások);

- a rezervátumot a menekülttáborral: Ausztrália földrajzának feldolgozásakor; állandó és ideiglenes, elszeparálás és segítségnyújtás, eltérő életmód;
- a technológiai övezetet az átalakuló ipari körzettel: Atlanti-Európa földrajzának feldolgozásakor; hagyomány szerepe ↔ új iparosítás, hagyományos és csúcstechnológiai iparágak, környezeti válság és környezettudatosság.

Ezekben az összehasonlításokban az a legfontosabb, hogy kirajzolódjon a tanulók előtt a lényeg, vagyis a hasonlóságok és az eltérések. Ezért a nagyon eltérő vagy a különböző szempontból képzett tipikus tájakat alig van értelme összehasonlítani egymással, helyette az egy-egy lényegi elem szempontjából eltérő vonásokat és azok földrajzi-környezeti következményeit keressük. Mivel az általános iskolai földrajztanítás kiemelt nézőpontja az **életmódbeli különbségek** megismertetése és okainak feltárása, ennek a tipikus tájak feldolgozásakor is hangsúlyosnak kell lennie. Az összehasonlításokhoz jelentős segítséget ad a tanulók számára a tartalmak táblázatba rendezése, pl. 3. táblázat.

Földrajzi övezet	Forró övezet	Mérsékelt övezet
Földrajzi öv		Meleg mérsékelt öv
Vidék/terület	Monszun vidék	Monszun terület
Éghajlata	Forró övezeti monszun éghajlat <i>Kialakítója:</i> hőmérsékleti egyenlítő vándorlása → trópusi monszun szélrendszer	Mérsékelt övezeti monszun éghajlat <i>Kialakítója:</i> a tenger és a szárazföld eltérő felmelegedése → trópuson kívüli monszun szélrendszer
	<i>Évszakok száma:</i> 3 <i>Évi középhőmérséklet:</i> magas <i>Évi közepes hőingadozás:</i> kicsi <i>Napi hőingadozás:</i> nyáron kicsi, tavasszal és télen nagyobb <i>Évi csap.menny:</i> 1500–2000 mm (sok) <i>Csapadék időbeli eloszlása:</i> tavasszal szinte semmi, nyáron nagyon sok <i>Környezet nedvessége:</i> tavasszal száraz, nyáron nagyon nedves <i>Uralkodó szélrendszere:</i> télen a keleties passzát (= téli monszun), nyáron az eltérített passzát (= nyári monszun)	<i>Évszakok száma:</i> 4 <i>Évi középhőmérséklet:</i> magas <i>Évi közepes hőingadozás:</i> nagy <i>Napi hőingadozás:</i> nyáron nagy, télen kicsi <i>Évi csap.menny.:</i> 1000–1500 mm (sok) <i>Csapadék időbeli eloszlása:</i> nyáron sok, máskor kevés <i>Környezet nedvessége:</i> nyáron nagyon nedves <i>Uralkodó szélrendszere:</i> mérsékelt övezeti monszun szélrendszer (nyári és téli monszun)
Vízrajza	<i>Folyók vízjárása:</i> ingadozó <i>Folyók vízhozama:</i> erősen változó <i>Vízhálózat-sűrűsége:</i> erősen változó – időszakos folyók, jövevényfolyók	<i>Folyók vízjárása:</i> ingadozó <i>Folyók vízhozama:</i> változó <i>Vízhálózat-sűrűsége:</i> sűrű

Talaja	Vörös és sárga talajok (erősen kilúgozottak, tápanyagban szegények)	Vörös és sárga talajok (erősen kilúgozottak, tápanyagban szegények)
Felszínformáló erői	<i>Nyáron:</i> a mállás; a csapadékvíz és a folyóvíz felszínformálása; a tömegmozgások; <i>Télen és tavasszal:</i> az aprózódás és a szél	<i>Nyáron:</i> a mállás, a csapadékvíz és a folyóvíz felszínformálása, a tömegmozgások; <i>Ősszel, télen és tavasszal:</i> az aprózódás és a szél
Természetes növénytakarója	Monszunerdő (dzsungel)	Babérlombú erdő
Természetes állatvilága	Indiai elefánt, indiai orrszarvú, bivaly, tapír, koala (Ausztráliában); tigris, fekete párduc; orangután, gibbon; kakadu; kobra	Félmajmok, mosómedve, panda; tigris, sakál; énekesmadarak; kígyók, gyíkok
Hasznosított és termesztett növényei	Rizs, köles, tea, kávé, kakaó, cukornád, fűszernövények (pl. bors, gyömbér), juta	Rizs, tea, gyapot, kukorica, édesburgonya, szója
Tenyésztett állatai	Bivaly, szarvasmarha, selyemhernyó	Baromfik, bivaly, selyemhernyó; tőkehal, makréla, tonhal; rákok; puhatestűek
Jellegzetes gazdálkodási mód	Árasztásos rizstermesztés; legeltető állattenyésztés (szarvasmarha); trópusi ültetvényes gazdálkodás (tea, kávé, kakaó, cukornád); halászat (tőkehal, makréla, tonhal; rákok; puhatestűek)	Ázsiában: árasztásos rizstermesztés, rizsföldi haltenyésztés, Észak-Amerikában: szubtrópusi ültetvényes gazdálkodás (gyapot, dohány és citrusfélék)

3. táblázat. A monszunvidékek két típusának összehasonlítása

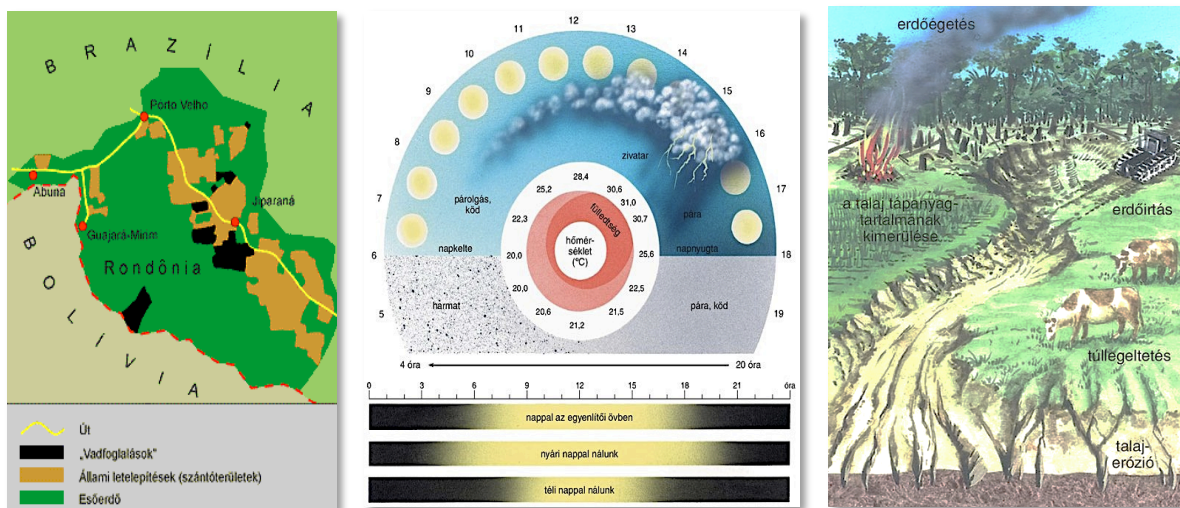
Az egyes tipikus tájak tartalmi jegyei a közoktatásban

A tantervek csak felsorolják a követelményleírásban vagy a kulcsfogalmak között a közoktatásban feldolgozandó tipikus tájakat, de tartalmukkal – érthető módon – nem foglalkoznak, az a tankönyvek feladata lenne. Viszont a tankönyvekben is csak esetlegesen fordulnak elő, olykor csak a tipikus táj neve vagy egy kép szerepel róla. Jobb esetben irányul rá valamely feladat, de tartalmi leírásuk elmarad. Van olyan földrajzi atlasz, amelyben egy-egy konkrét vagy modellezett térképrészlet is szerepel azokról (pl. a Mozaik Kiadó Képes földrajzi atlaszában, a Cartographia Középiskolai földrajzi atlaszában), de a fogamuk, tágabb környezetükkel való kapcsolatuk és a tartalmuk általában nem tisztázódik. Ezért itt most megadjuk a tipikus tájak definícióit a közoktatásban (általános iskolában) kívánatos megközelítésben és mélységű tartalommal.

Esőerdővidék

A forró övezet egyenlítői övének tipikus tája, ahol az esőerdő uralkodik, s ez határozza meg a többi természet- és társadalom-földrajzi tényezőt is. A forró és fülledt éghajlatú, vizenyős erdővidéken a letelepedés és az élelemtermelés lehetőségei korlátozottak, az erdő letarolásával jutnak csekély termőtalajhoz, amelyen fejletlen technikákkal (vándorló-égető, szúróbotos földművelés), környezetpusztító módon termelnek.

Kulcsfogalmak: egyenlítői éghajlat, egyenletes vízjárás, esőerdő, erdőszintek, erdőirtás, erdőégetés, haszonfa-kitermelés, mezőgazdasági művelésbe vonás, fejletlen agrotechnika, kilúgozódás, mállás, rablógazdálkodás, falvak.

2. ábra. Különböző típusú ábrák az esőerdővidék földrajzi jellemzőiről

(forrás: https://www.mozaweb-A_Fold_amelyen_elunk_9-Elet_az_egyenlitoi_ov_fulledt_erdeiben-106297 és https://www.mozaweb.hu/Lecke-mozaWeb-A_varos_elete-A_varos_mint_okologiai_rendszer-102139)

Szavannavidék

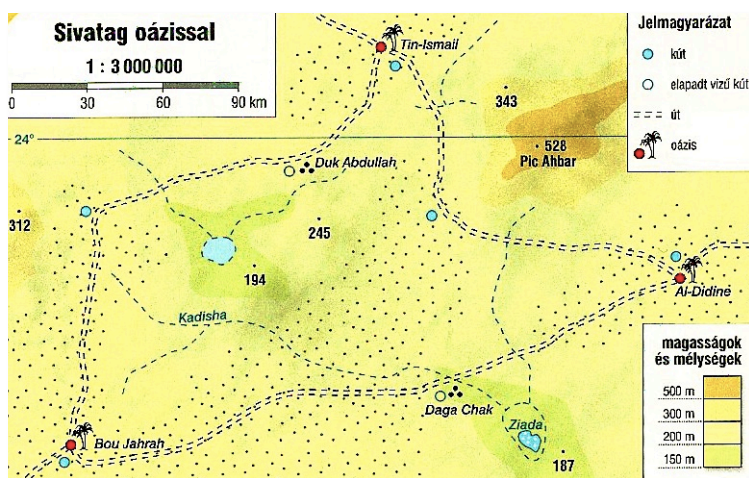
A forró övezet átmeneti övének tipikus tája, ahol a meleg, de térben és időben változó nedvességtartalmú éghajlaton (szavanna éghajlat) a füves és a fás szavanna uralkodik, s ez határozza meg a többi természet- és társadalom-földrajzi tényezőt is. Sokféle ültetvényen nagyüzemi keretekben gazdálkodnak, a vadrezervátumok az idegenforgalom szempontjából is jelentősek.

Kulcsfogalmak: szavanna éghajlat, szavanna, ingadozó vízjárás, ültetvény, nagyüzemi gazdálkodás, vándorló nomád állattartás, vadgazdálkodás, idegenforgalom, elsivatagosodás, éhségövezet.

Sivatag

A földfelszín szélsőségesen száraz, emberi letelepedésre és gazdálkodásra kevésbé alkalmas tipikus tája, mert nagyon száraz és forró. Egész évben a leszálló légáramlás hatása alatt áll a térítőkörok környékén vagy hegyvonulatoktól elzárva és/vagy a földrészek belsejében; magas az évi középhőmérséklet, nagy a napi hőingadozás mértéke, nincs összefüggő növényzet és talaj, ezzel összefüggésben állandó telpülések is csak az oázisok.

Kulcsfogalmak: forró övezeti sivatagi éghajlat, mérsékelt övezeti sivatagi éghajlat, szárazság, forróság, hőingadozás, aprózódás, időszakos vízjárás, vázталajok, szárazságtűrő növényzet, vándorló állattartás, vándorlás, ideiglenes település, oázis.

3. ábra. Egy sivatag és oázisvidék térképe
(forrás: Képes földrajzi atlasz középiskolásoknak, Mozaik Kiadó, Szeged)

Monszunvidék

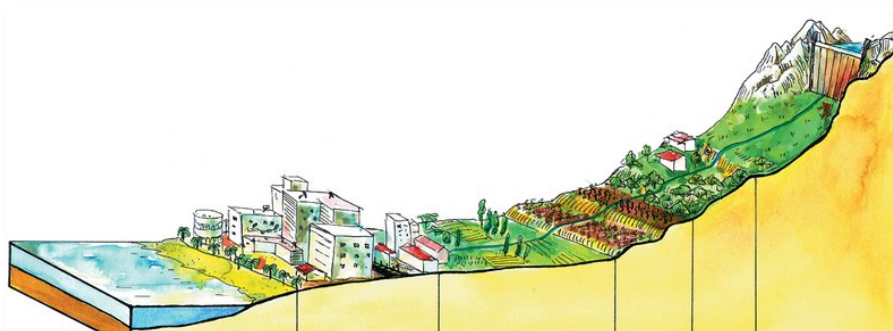
A forró övezetben és a meleg mérsékelt övben a szárazföldök keleti felén elhelyezkedő tipikus táj, amely az évszakosan irányt váltó monszun szélrendszer hatása alatt áll. A nyári igen nagy mennyiségű csapadék lehetővé teszi az árasztásos rizstermesztést, ami a gazdasági élet alapja. (Nem azonos a monszun vidékkel, ami övezetességi fogalom.)

Kulcsfogalmak: monszun szélrendszer, forró övezeti monszun éghajlat, mérsékelt övezeti monszun éghajlat, évszakosan irányt váltó szél, nyári és téli monszun, nagy esőzések, teraszos művelés, árasztásos művelés, intenzív földművelés, rizsföld.

Mediterrán táj

A mérsékelt övezet meleg mérsékelt övében a mediterrán éghajlat uralma alatt álló tipikus táj, ahol a tájhasználat a mezőgazdaságra és az idegenforgalomra épül. A táj képe övszerű elrendezést mutat a tengerparttól a szárazföld belseje felé: a kikötők és strandok övét a szálloda- és üzletsorok, a közlekedési útvonalak, a lakózóna, a belterjes mezőgazdaság földterületei, majd a hegyoldalakban a szőlőtermesztés és az olajfaligetek teraszrendszere, végül a legelőterületek követik.

Kulcsfogalmak: mediterrán éghajlat, kopárság, belterjes földművelés, övezetes tájhasználat, idegenforgalom, szolgáltatások.

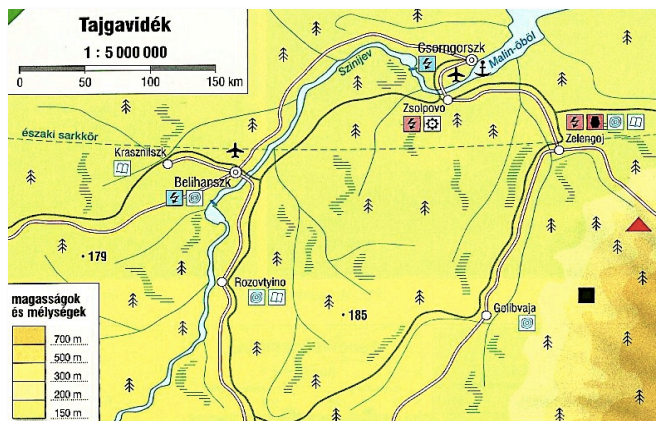

4. ábra. Tömbszelvény a mediterrán táj övszerű hasznosításának leolvasására
(forrás: MozaLearn, digitális tananyag 8. évfolyam, Mozaik Kiadó, Szeged)

Tajgavidék

Nagy kiterjedésű, összefüggő fenyőerdővel borított, télen fagyos, nyáron hűvös és viszonylag csapadékos (tajga éghajlatú) tipikus táj a hideg mérsékelt övben, ahol leginkább az erdőgazdálkodás, valamint a prémis állatok tenyésztése adja a gazdasági élet alapját.

Kulcsfogalmak: tajga éghajlat, tajga, kilúgozódás, podzol, erdőgazdálkodás, vadgazdálkodás, erdőirtás, rablógazdálkodás, elsavanyodás.

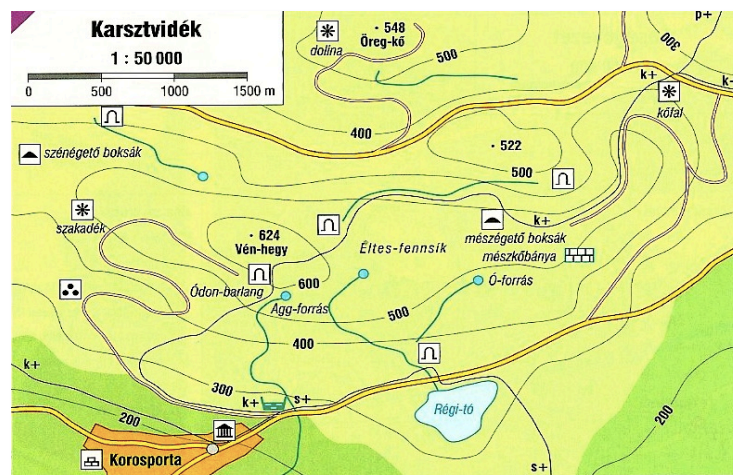

5. ábra. Egy tajgavidék térképe és látképe (forrás: Képes földrajzi atlasz középiskolásoknak, Mozaik Kiadó, Szeged, illetve <http://aranyosfodorka.blogspot.hu/2013/02/sziberiai-kalandok.html>)

Karsztvidék

A víz oldó hatása által kialakított gazdag formakincsű, karbonátos kőzetekből felépülő tipikus táj. Formakincse a mérsékelt övezetben: barlang, víznyelő, forrásszáj, töbör, zsomboly, karrmező, uvala, polje, karsztkúp rombarlang, cseppkő, tetarata, a tórpusokon: karsztkúpok.

Kulcsfogalmak: mészkő, vízoldás, karsztjelenség, karsztforma, savasodás.

6. ábra. Egy karsztvidék térképe
(forrás: Képes földrajzi atlasz középiskolásoknak, Mozaik Kiadó, Szeged)

Magashegységi táj

Olyan tipikus táj, amelynek átlagos tengerszint feletti magassága 1500 m felett van, és a magassággal változnak a természeti adottságok, a társadalom lehetőségei (függőleges földrajzi övezetesség).

Kulcsfogalmak: hegyvidék, függőleges földrajzi övezetesség, vízenergia, idegenforgalom.

Feltöltött alföldi táj

Olyan 200 méternél alacsonyabb tengerszint feletti magasságban fekvő síkvidéki tipikus táj, amelynek felszíne a tenger és/vagy a folyók és/vagy a belföldi jég feltöltő munkájának következménye. Ha kedvező éghajlatú területen fekszik, akkor elsősorban a mezőgazdaság hasznosítja, és a táj szerkezete, települései, egyéb gazdasági tevékenységei is ebből következnek, ehhez igazodnak.

Kulcsfogalmak: alföld, tökéletes síkság, hordalék, üledék, feltöltődés, intenzív mezőgazdaság.

Kikötőövezet

Egy vagy több tengerparti településsel kapcsolatban lévő gazdasági zóna, tipikus táj, ahol minden építmény és társadalmi-gazdasági tevékenység közvetlenül vagy közvetve az áru- és személyforgalomhoz kapcsolódik. Területén jellegzetesek a kikötői szolgáltatások (a beérkező és a kibocsátott áruk raktározását és elosztását végző kereskedelem, valamint a kikötő működéséhez szükséges szolgáltatások, pl. ki- és berakodás, csomagolás, hajójavítás, vámkezelés, pénzügyi szolgáltatások, árubiztosítás, fuvarozás, biztonsági szolgáltatások, vendéglátás, információs szolgáltatások) és a kikötői iparágak (a tengeren érkező nagy tömegű behozatali cikkek, illetve a szárazföldről érkező, kivitelre szánt árukat a kikötőövezetben dolgozzák fel, pl. kohászat, petrokémiai ipar, faipar, élelmiszeripar, textilipar, valamint azok, amelyek a tengerhajózáshoz kapcsolódnak, pl. hajógyártás).

Kulcsfogalmak: tengerpart, közlekedés, áruforgalom, hajózás, logisztika, kikötői szolgáltatások, kikötői iparágak, halászat.

Napfényövezet

Olyan kedvező éghajlati adottságú (pl. Dél-Európában mediterrán, Észak-Amerikában szubtrópusi) regionális egység, tipikus táj, amelynek gazdasági életét a szolgáltató szektor alapozta meg, de a csúcstechnológiára épülő iparágaknak egyre nagyobb a jelentősége;

jellemzően a minőségi szakképzett munkára épülő kis- és középvállalkozások térségei.

Kulcsfogalmak: napfénytartam, mediterrán éghajlat, szolgáltatás, idegenforgalom, szakképzett munkaerő, csúcstechnológia.

Üdülőövezet

Olyan területileg összefüggő tájak, vidékek vagy régiók területe és települési rendszere, amelyek idegenforgalma a kedvező földrajzi adottságaik felhasználásán alapszik. Az idegenforgalom és a hozzá kapcsolódó szolgáltatások adják a tipikus tájon lakó emberek megélhetését, a gazdasági élet alapját.

Kulcsfogalmak: idegenforgalom, szezonális idegenforgalom, szolgáltatások, közlekedés.

*7. ábra. Az üdülőövezet tájképe egy mediterrán példán
(forrás: A Föld, amelyen élünk 8. évfolyam, Mozaik Kiadó, Szeged)*

Ültetvényvidék

A forró övezet egyenlítői, átmeneti övében és a monszun vidéken jellemző tipikus táj, amelynek földrajzi jellegzetességei az ültetvényes gazdálkodásból következnek. Művelt területek és árutermelő mezőgazdasági nagyüzemek összefüggő területe, ahol rendszerint egy vagy néhány fajta haszonnövényt (pl. kakaó, banán, olajpálma, gyapot, cukornád, tea) nagy mennyiségben termesztene, minden természeti és társadalmi erőforrást a termék előállításának szolgálatába állítanak.

Kulcsfogalmak: forró övezet, árutermelő mezőgazdaság, nagyüzem, ültetvény, ültetvényes gazdálkodás, monokultúrák termelése, feldolgozóipar, élelmiszeripar, világpiac.

8. ábra. Az ültetvény általánosított sémája a banánültetvény példáján
(forrás: Földrajz, Afrika. Tipikus tájak – digitális tananyag, Balázs Diák Kft., Budapest, 2011)

Öntözési gazdálkodás területei

Folyóvölgyekben vagy források, kutak körüli oázisokban jellemző tipikus táj, ahol öntözéssel intenzív hagyományos mezőgazdálkodás folyik. Olyan területek, ahol nincs elegendő csapadék a gazdálkodáshoz, ezért az öntözővizet a folyóvizekből vagy a felszín alatti vízkészletekből, öntözőrendszereken keresztül, mesterségesen kell a földekre vezetni. A gazdaságok nagy munkaerő-ráfordítással életfenntartásra, részben eladásra termelnek.

Kulcsfogalmak: víz, öntözés, öntözőrendszer, öntözési gazdálkodás, intenzív földművelés, munkaerő-ráfordítás.

9. ábra. Képpár az öntözési gazdálkodásról az ázsiai monszunvidékről és folyó menti környezetből (forrás: www.harimedia.net)

Farmvidék

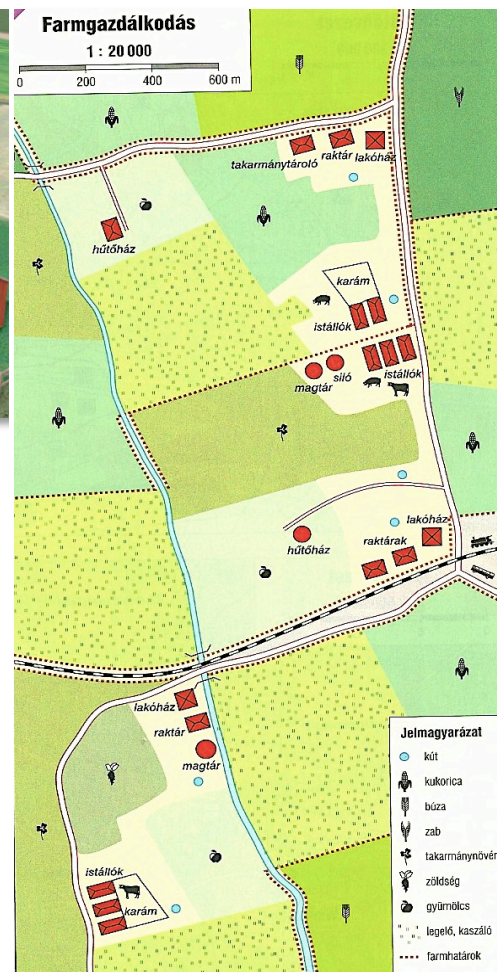
Szórványtelepülésekkel jellemzett tipikus táj, ahol mezőgazdasági árutermeléssel foglalkozó, gépesített, általában speciális termékeket előállító és piacra dolgozó, jó infrastruktúrájú árutermelő gazdaságok, települések összpontosulnak.

Kulcsfogalmak: farm, árutermelés, fejlett agrotechnika, termékspecializáció, családi gazdaság, magántulajdon, infrastruktúra.

10. ábra. A farm egyszerűsített sémája animációban és a farmvidék általánosított térképvázlata

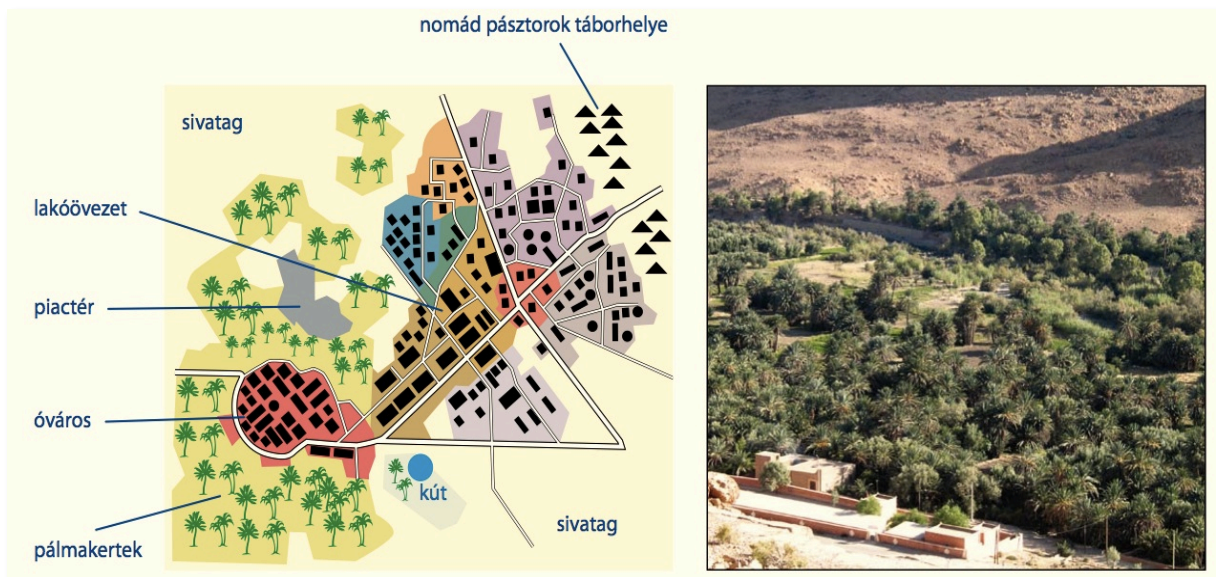
(forrás: https://www.mozaweb.hu/Lecke-Foldrajz-Foldrajz_10-A_hagyomanyos_mezogazdasag-102593),
Képes földrajzi atlasz középiskolásoknak, Mozaik Kiadó)

Oázis

Olyan tipikus táj, hely a sivatagban, ahol a víz és a növényzet lehetőséget ad állandó életre és gazdálkodásra (oázisgazdálkodás), kereskedelemre. A vizet legtöbbször a szél által kifújított mélyedésekben felszínre bukkanó talajvíz, a szerkezeti vonalak mentén feltörő forrás adja, vagy fúrt artézi kutakkal hozzák a felszínre. Állandó település, a sivatagot átszelő kereskedelmi karavánutak fontosabb állomása.

Kulcsfogalmak: sivatag, víz, oázisgazdálkodás, karaván, kereskedelem.

11. ábra. Az oázis általánosított térképvázlata
(forrás: Földrajz, Afrika. Tipikus tájak – digitális tananyag, Balázs-Diák Kft., Budapest, 2011)

Éhségövezet

A kontinenseknek az a része, ahol az emberek jelentős része éhez, tartós élelmiszerhiánnyal küzd, mert a népességszám gyorsabban növekszik, mint az élelmiszertermelés a szárazság, a belpolitikai viszályok és polgárháborúk, elhibázott gazdasági intézkedések miatt. Főleg a forró övezetben húzódik (Afrika nagy része, a Hindusztáni- és az Indokínai-félsziget, Dél-Amerika északi fele).

Kulcsfogalmak: éhezés, éhség, alultápláltság, élelmiszerhiány, szárazság, túlnépesedés, talajerő-kimerülés, túllegeltetés, elsivatagosodás.

Átalakuló ipari körzet

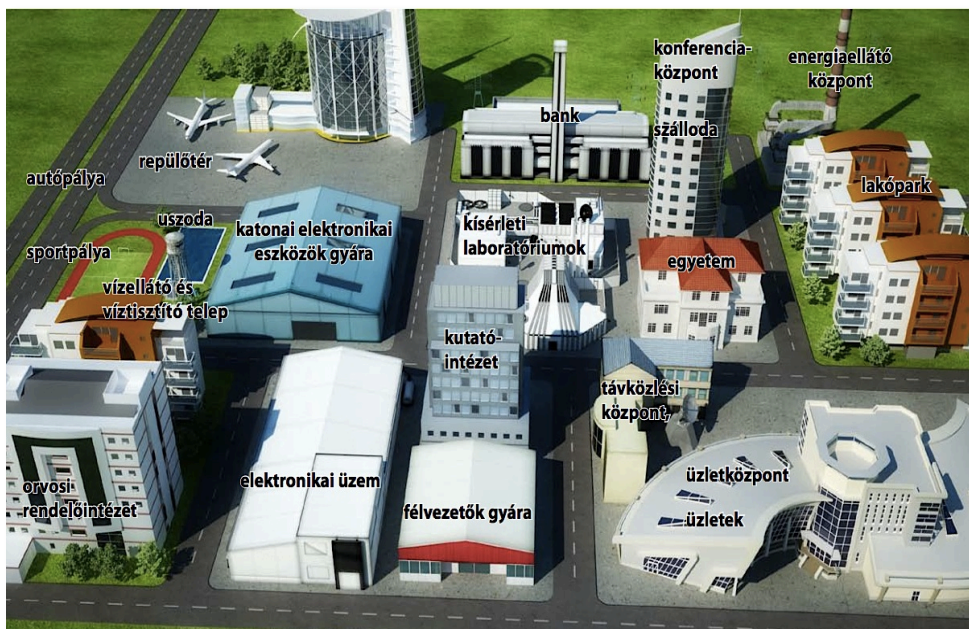
Olyan ipari terület, ahol a gyártási folyamat különböző fázisaira specializálódott, egymással szoros munkamegosztási kapcsolatban lévő, összpontosuló üzemek egyre nagyobb arányban a korábbtól eltérő iparágakban és szolgáltatásokban tevékenykednek.

Kulcsfogalmak: iparvidék, gyártástechnológia kapcsolatok, specializáció, termékszerkezet-váltás, szakképzettség, átképzés, szolgáltatás, infrastruktúra.

Technológiai övezet

Olyan tipikus táj, ahol a modern technológiai termelés szolgálatába állított technológiai és tudományos parkok tömörülnek, területén magán- és közösségi jellegű K+F tevékenységek, technológiai fejlesztés és transzfer, felsőfokú tudományos oktatás, csúcstechnológiai ipari tevékenységek és szolgáltatások stb. összpontosulnak.

Kulcsfogalmak: technológiai park, tudományos park, csúcstechnológia, K+F tevékenység, technológiai fejlesztés, technológia-átvitel, technológiai együttműködés, digitális kommunikáció, szakképzettség, agyelszívás.

12. ábra. A technológiai park sémája

(forrás: Földrajz, Afrika. Tipikus tájak – digitális tananyag, Balázs-Diák Kft., Budapest, 2011)

Városövezet

Több agglomeráció összenövéséből létrejövő településtömörülés, főleg a tengerpartok, folyók vagy főközlekedési útvonalak mentén (pl. Japánban, az USA-ban az Atlanti-óceán partvidékén és a Nagy-tavak mentén); magas szintű közlekedési és kommunikációs kapcsolatokkal egységgé szőtt városhalmaz, ahol 25 milliónál több ember él.

Kulcsfogalmak: agglomeráció, település-összenövés, együttműködés, funkcionális munkamegosztás, infrastruktúra, kommunikáció.

13. ábra. A városövezet jellegzetességeit bemutató kollázsok tájjellemzéshez
(forrás: Neumann V., 2012)

Agglomerációs zóna

Szinte egymást érő agglomerációk sorával jellemzett tipikus táj, ahol a településegységek között sokféle kapcsolat van. A környezetükből kiemelkedően fejlett városok körül jelentős népességtömörülés van, a nagyvárosokat és a körülöttük fekvő településeket intenzív kapcsolat köti össze a gazdasági és a társadalmi élet számos területén.

Kulcsfogalmak: településegységek, nagyváros, bolygóváros, alvóváros, népességtömörülés, infrastruktúra, közlekedés, funkciómegosztás.

Rezervátum

Az őslakosok számára az állam által kijelölt terület, ahol elvileg hagyományos életformájuk szerint élhetnek a szülőföldjükön.

Kulcsfogalmak: őslakos, rezervátum.

14. ábra. Képpár az arizóniai navajo indián rezervátumból (forrás: nepszava.com)

Menekülttábor

Olyan ideiglenes hajlékot adó hely, amelyet a hazájukat politikai vagy társadalmi ok miatt többnyire ideiglenesen elhagyni kényszerülők számára hoznak létre egy más országban.

Kulcsfogalmak: ideiglenes hajlék, menekült, menedékjog, menekülttábor.

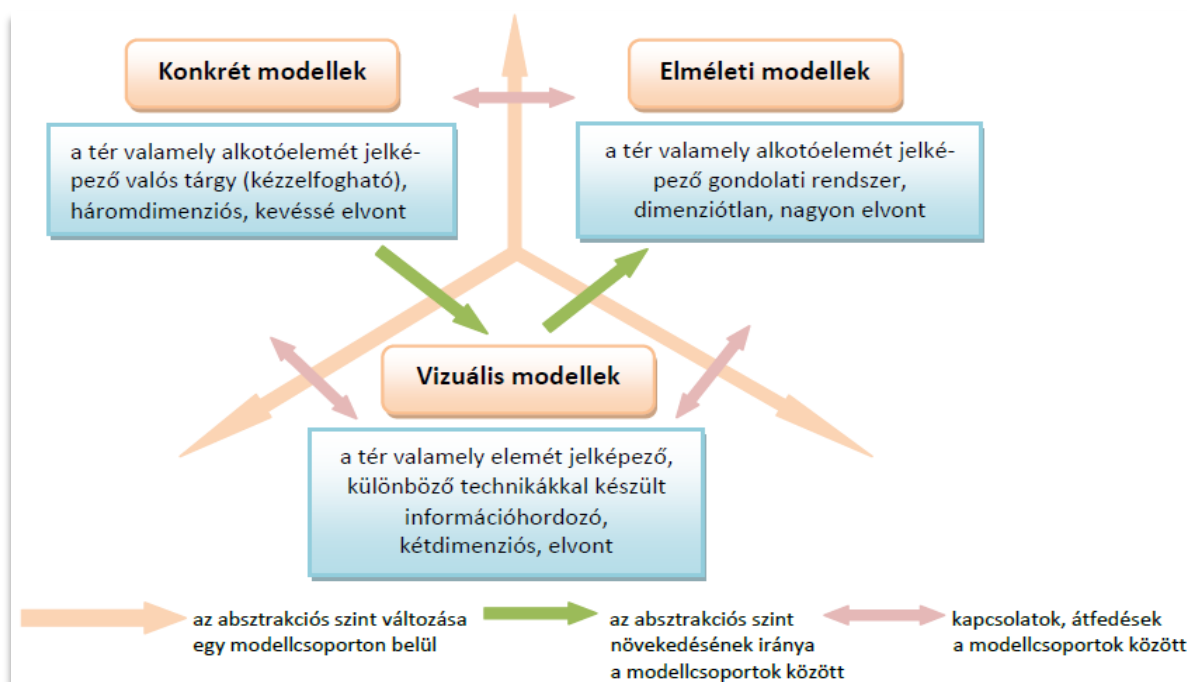
15. ábra. Szíriai menekülttábor iskolai jellemzésre és elemzésre alkalmas fotója
(forrás: <http://uj szo.com/online/kulfold/2013/09/03/sziria-eu-veget-kell-vetni-az-eroszaknak>)

A tipikus tájak tanítása az iskolában

A tipikus tájak mint téri modellek

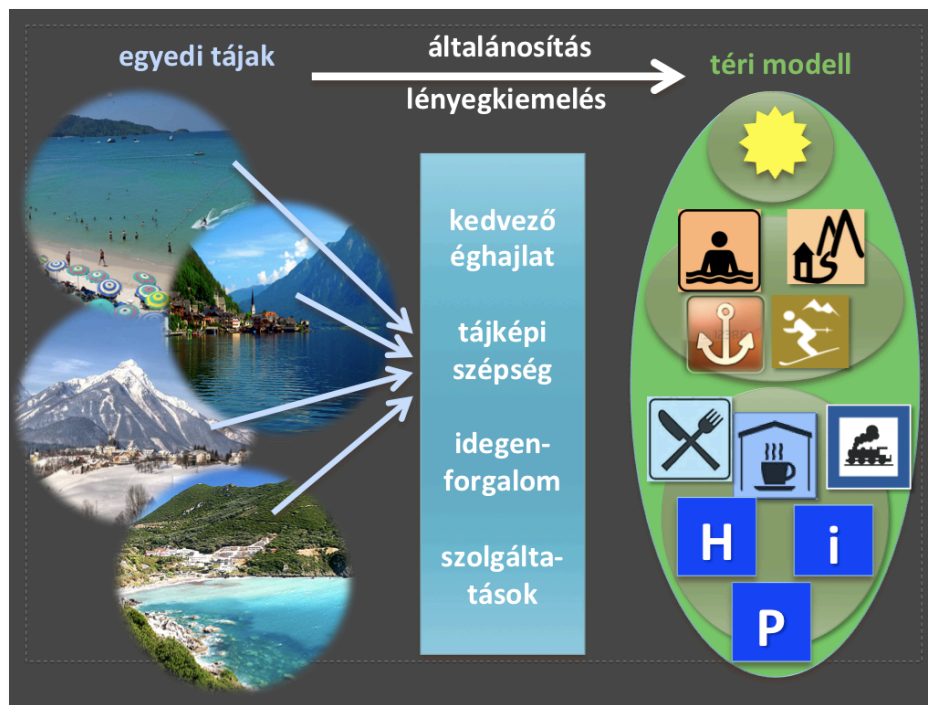
A hazai földrajztanításban az utóbbi két évtizedben a természettudományos – benne a földrajz – óraszámok csökkenésével párhuzamosan egyre erősebb a törekvés a tényszerű és leíró jellegű földrajzi ismerthalmazzal szemben az általános, a tipikus, a modellszerű dolgok megismertetésére. A tanulók **modellekben való gondolkodásának** fejlesztése elősegítheti az általánosítást, az egyszerűsítést és az elvonatkoztatást képességének fejlődését, mozgósítja a korábbi ismereteket, és a már meglévő tudáselemekhez kapcsolja az újonnan szerzett információkat, miközben hozzájárul a különböző absztrakciós szinteken lévő fogalmak

közötti összefüggések felismeréséhez azáltal, hogy áttekinthetővé teszi, rendszerbe foglalja azokat. A földrajztanítás-tanulás folyamatában használt **modellek** legfontosabb feladata a földrajzi környezet valamely, többé-kevésbé elvont alkotóelemének, illetve az ahhoz kapcsolódó jelenségek, folyamatok, gondolati rendszerek egyszerűsített, szemléletes bemutatása. E gondolati rendszerek, sémák elménk működésének sajátos termékei (pl. a földrajzi övezetesség, egy tipikus táj modellje, a városfejlődési ciklusmodell) (Claassen, K. 1997, 16. ábra).

16. ábra. A földrajztanításban használt modellek típusai (Claassen, K. 1997 nyomán)

Nincs módunk minden egyes tájat konkrétan, részleteiben megismertetni a tanulókkal, de a legfontosabb jellemzőiket kiemelve mégiscsak megismerhetik azokat. A tipikus tájak feldolgozása épp ezt szolgálja. Az egymáshoz hasonló, ám egyedi tájak jellemzői közül kiválasztja azt, amiben azonosak, hasonlóak, és ezek alapján általánosít. Pl. az üdülőövezetek a világ különböző részein eltérőek (egyiket trópusi kímája és tájképi szépsége, a másikat tiszta és könnyen felmelegedő vize vagy védett öblei, megint másokat a téli sportok sokféle lehetősége miatt kedvelnek és választanak üdülésük színhelyéül az emberek), ugyanakkor számos hasonló vonást hordoznak (pl. minden az idegenforgalomért történik és az jelenti a lakosság, a régió legfőbb bevételét, gazdasági életük a széleskörű szolgáltatásokra épül) (17. ábra).

17. ábra. A tipikus tájak lényegkiemeléssel, általánosítással nyert téri modellek

Miféle modellek a tipikus tájak? A 17. ábrán szereplő modelltípusok mindegyikével kapcsolatba hozhatók. A földrajztanulásban betöltött szerepük alapján persze elsődlegesen **elméleti modellek**, hiszen bennük a tér összefüggéseik hálózatában, gondolati rendszerként jelenik meg. Ugyanakkor e gondolati rendszereket a tanítás során vizuálisan megjelenítjük (pl. térképvázlaton, helyszínrajzon, terepasztali vagy digitális modellen), hogy érhetőbbek, elképzelhetőbbek legyenek a tanulók számára, vagy ha az adott tipikus tájról való helyes képzeteikről akarunk meggyőződni, arra kérjük őket, hogy rajzolják le, tehát **vizuális modellként** is jelen vannak. Akkor pedig, amikor egy-egy valós tájelem, tárgy, termék jelképezi a tipikus tájat (pl. datolya az oázist, táblagép a technológiai övezetet, emelő a kikötőövezetet), **konkrét modellként** használjuk.

A tipikus tájak **mint téri modellek** egyfelől **a valóságot pótolják** a földrajzi megismerési folyamatban, másfelől **könnyebben értelmezhetővé teszik a teret**, mert feldolgozásuk során az egyedi tájak földrajzi-környezeti jellemzői szelektálást, lényegkiemelést követően kerülnek a tanulók elé. Ugyanakkor e modellezés megtanítja a gyerekeknek, hogyan fókuszáljanak a valóság megfigyelésekor annak alapvető elemeire, hogyan különítsék el egymástól a fontos és a kevésbé fontos tartalmi elemeket. Ez az elméleti modellezés teszi tisztába a fejükben a

fogalmakat, és jelentős gyakorlati hozadéka is van, hiszen általa tudjuk pl., hogy mi várható, mire számíthatunk az üdülőövezeti nyaralás, a várost övező agglomerációs gyűrűben való autózás, a karsztvidéken való túrázás során.

A tipikus tájak jellemzése és leírása

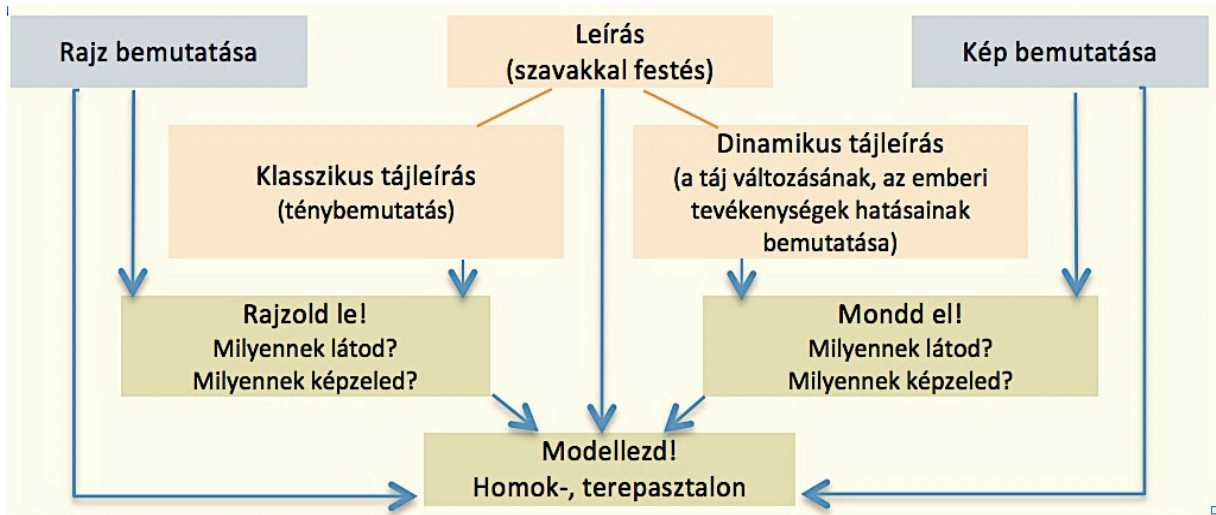
A tájaknak – mint a földfelszín alapegységeinek – a jellemzése minden időben egyik kiemelt területe volt a földrajztanítási-tanulási folyamatnak. Ám ahogyan változott a földrajz mint tudományterület és mint tantárgy szemléletmódja, úgy vált egyre fontosabbá a tájjellemzés helyett a táj elemzése. Nézzük meg, hogy mi a különbség a két módszer között!

A **tájjellemzés** statikus képet nyújt a tájon tapasztalható, megfigyelhető jellegzetességekről, a „milyen?” kérdésre ad választ (18. ábra): felsorolja a jellemzőit, persze válogat közöttük, esetleg rendezi azokat egyszerű logika alapján. A tájjellemzés a tankönyvekben vagy ismeretterjesztő könyvekben leggyakrabban tájleírásokban realizálódik, azok mutatják be a tájat az olvasó számára (19. ábra). A **klasszikus tájleírások** csupán tényeket közölnek, a tipikus táj tapasztalható, megfigyelhető jellemzőit mutatják be tárgyyszerű vagy művészi verbális eszközökkel, így próbálják „láttatni” az olvasóval, aki fizikai valójában nem lehet ott jelen. A **dinamikus tájleírások** értékesebbek a földrajztanításban, mert időbeli váltoásaikban ragadják meg a tájat, és nézőpontjukban a társadalom által előidézett változások állnak, a tájat mint állandóan változó téri egységet láttatják.

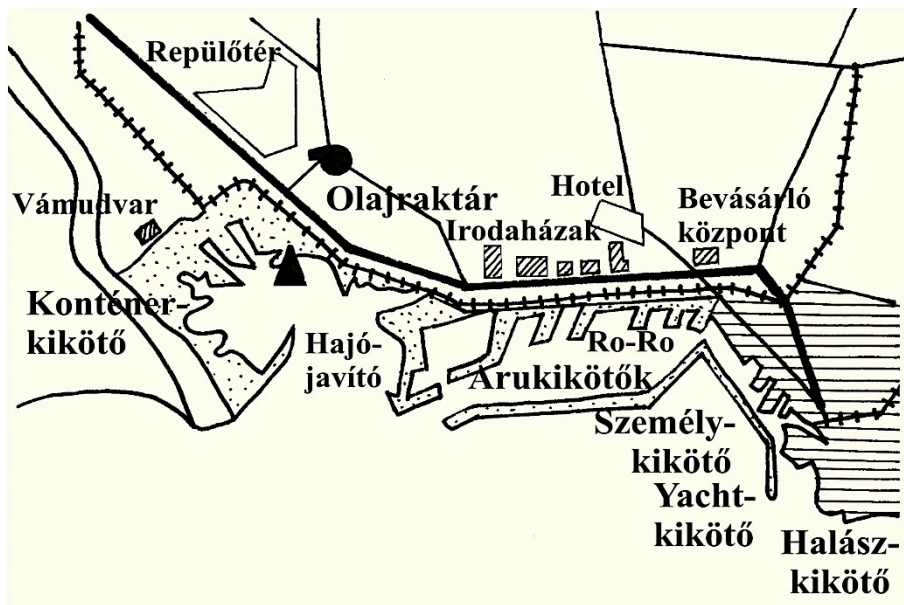
18. ábra. A tájjellemzés fő kérdései (Makádi M. 2005)

A tájjellemzés és a tájleírás tehát alapvetően a tipikus tájon **megfigyelhető tulajdonságok összegyűjtését** jelenti. A tájat a tanulási folyamat során a tanulók ritkábban szemlélhetik a maga valóságában, általában az azt helyettesítő álló- vagy mozgóképen. Mivel a táj jellemzőinek összegyűjtése korántsem könnyű feladat, hiszen azok a 11-14 éves tanulók szá-

19. ábra. A táj jellegzetességeit bemutató módszerek (Makádi M. 2005)

mára az esetek többségében ismeretlenek, nem tudják mi fontos s mi nem, a szemlélt táj „olvasását” is meg kell tanítani. Kezdetben segítségükre lehetnek az ábrák, pl. látrajzok (21. ábra) vagy térképvázlatok (20. ábra), mert a rajz a képhez képest generalizát, a lényegtelen elemeket fel sem tünteti, a fontosakat pedig ki is emeli (pl. színekkel, grafikai elemekkel, feliratokkal), tehát a tanulóknak nem is kell válogatniuk a valóságelemek között. Ha a tájról készült ábrák olvasásában már biztonsággal mozognak, akkor jöhetnek a tájképek!

20. ábra. A kikötőövezet általánosított vázlata – térképvázlat alapján történő tájleírás

21. ábra. Japán kikötőövezet látrajza – rajz alapján történő tájleírás (forrás: A Föld, amelyen élünk 7. osztály, Mozaik Kiadó, Szeged, 2007)

22. ábra. Egy görög üdülőövezet részlete – kép alapján történő tájleírás

Nézzük, milyen lehet a tájleírás a 22. ábrán látható tipikus táj, üdülőövezet esetében! E kép kapcsán is azonnal szembesülünk azzal a problémával, hogy egy kép kivágata nem képes

a táj egészét befogni úgy, hogy azon a tájelemek is érdemben, részleteiben megfigyelhetők legyenek. Így általában elfogadjuk azt a kompromisszumot, hogy a valóság kisebb részletét mutatjuk be, vagy esetleg több képet használunk. Azt ugyanis könnyebb elképzelniük a tanulóknak, hogy a valóságban a képen látható dolgok jóval nagyobb területen, hasonlóan ismétlődnek, mint felfedezni a nem látszó tényeket.

A képkivágatból adódó nehézséget mutatja a 23. ábrán látható kép is, amely a kikötőövezet egy tipikus részletét, a konténerkikötőt tárja a gyerekek elé a maga kétdimenziós valóságában. Látható rajta a konténerszállító hajók hatalmas mérete (pl. a csatornaparti fákhoz képest), és megbecsülhető, hogy kb. hány konténer fér el rajta. A konténerek méretét azonban már nehezen tudjuk érzékeltetni, mert nem láthatók a képen pl. emberek vagy jól beazonosítható méretű tárgyak, épületek stb. Azt sem tudjuk felbecsülni a kép kapcsán, hogy a kikötőnek mekkora részét foglalja el ez a konténerterminál. Tehát a kikötőövezetről túl kicsi kivágata miatt nem nyújt reális képet azon gyerekek számára, akik még nem láttak ilyet a valóságban.

23. ábra. A hamburgi kikötő konténertermináljának képe (forrás: Klett)

Visszatérve a kép tartalmának feltárásához, nézzük, hogyan és mi olvasható le az üdülőövezetet bemutató képről (22. ábra)!

- *Az összbenyomás megfogalmazása:* pl. elvakít a szépsége, eleven és nyüzsgő táj, jó lenne ott lenni turistaként és fürdészel enyhíteni a forróságot.
- *Igaz állítások megfogalmazása vagy a jellemzők listájának összeállítása:* pl. a szikrázó napsütésben vakítanak a házak, a part és a sziklák; erősek a fények; a vakító fehér

elnyomja az ég és a tenger kékjét; felhőtlen az ég; valószínűtlenül kék az ég és a tenger; öblökkel tagolt a part; áttekinthetetlen a település; szűkek a hegyre felkapaszkodó utcák; a hegytetőn lévő szélmalomok jelzik, hogy gyakori és erős lehet a szél; sokan lehetnek itt, de most elrejtőznek, talán a napsütés és a hőség miatt; kopár, nem sok növényzet van, tikkasztó lehet a hőség; szárazság van; a fehérre festett házak szorosan állnak; sűrűn beépített táj; lapos tetős, kocka alakú házak vannak; hajókkal és csónakokkal közlekednek; halászhajók érkeznek a kikötőbe; a parton talán éttermek és kávéházak lehetnek az árnyékot adó ponyvák alatt; a homokos parton strandolni lehet; a parti hotelek nyitott ajtóval várják a turistákat...

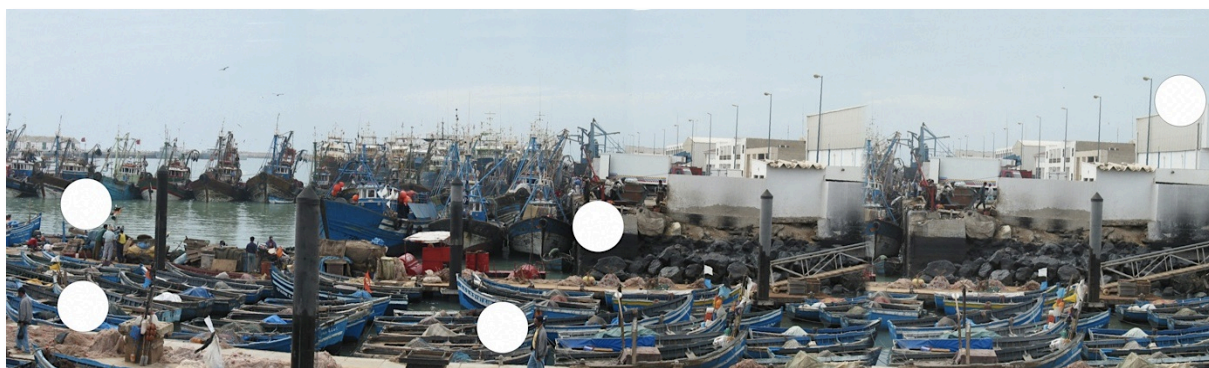
- *A földrajzi jellemzők, kulcsszavak kiválasztása:* pl. sziklás és homokos part, tagolt tengerpart, derült ég, sok napsütés, hőség, szárazság, kopárság, sűrű beépítettség, fehérre festett házak, vízi közlekedés, halászat, idegenforgalom, vendéglátás, fürdőhely, szolgáltatások, szieszta.
- *A földrajzi jellemzők csoportosítása tartalom szerint:* pl. felszín, időjárás/éghajlat, település, szolgáltatások, életmód szerint.
- *A jellemzők logikai rendbe állítása:* pl. derült ég → erős felmelegedés, szárazság → sűrű, fehér, szieszta; tenger → halászat, hajózás, fürdőhely; tagolt part → kikötő; tájképi szépség, meleg, napfény → idegenforgalom → szolgáltatások...
- *Címadás:* pl. Vakító hőség és szépség a zsúfolt üdülőövezetben.

Tanácsok tanulóknak a tájképek olvasásához

- Először fogalmazd meg, hogy összességében milyennek találod a tájat, hogyan hat rád!
- Figyelmesen szemléld a képet, olvass le és fogalmazd meg / írd le minél több jellemzőt a tájjal kapcsolatban!
- Válaszd ki közülük a földrajzi szempontból lényeges jellemzőket!
- Szedd össze azokat a földrajzi ismereteket, amelyek a jellemzőkről jutnak eszedbe! Nem baj, ha rendezetlenül, ötletszerűen jönnek, majd később rendet teszel közöttük.
- Készíts leltárt: mely fontosnak látszó földrajzi szempontból nem tanulmányoztad még a tájat? Próbáld ebből a szempontból is leolvasni jellemzőket a képről!
- Végül adj egy találó címet a tájnak (a belátható részletének)! Legyen minél rövidebb, de törekedj arra, hogy minél jobban kifejezze a táj földrajzi-környezeti jellegzetességeit!

A képek tartalmának feltárása támogatható tanácsokkal, egyszerű fogások megismertetésével, de csak a rendszeres gyakorlás az igazi segítség.

A tájjellemzők szelektálását olyan feladatok is segíthetik, amelyekben a fontos tartalmi jegyek előre kiemelték valamilyen grafikai eszközzel vagy feladat irányul azokra, mint pl. a 25. ábrán. Máskor viszont épp azt szeretnénk gyakoroltatni a tanulókkal, hogy maguk találjanak különböző szempontból jellemzőket egy tájon. Erre kiválóan alkalmasak a feliratok és kímélés nélküli ábrák, amelyeken szabadon (figyelemterelő grafikai elemek, szempontok korlátozása nélkül) lehet böngészni, gondolkodni, kapcsolatokat, okokat és következményeket keresni (26. ábra).

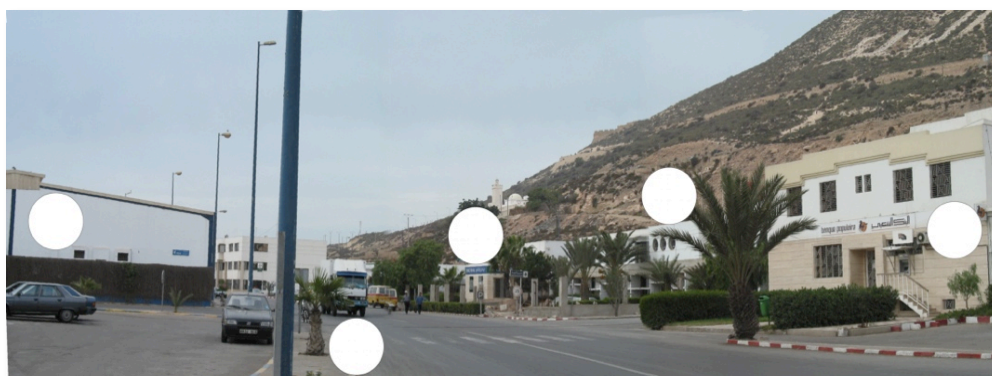

A képeken egy halászkikötő részleteit látjátok. Helyezzétek a felsorolt tevékenységeket a képeknek arra a részére, ahol jellemzőek!

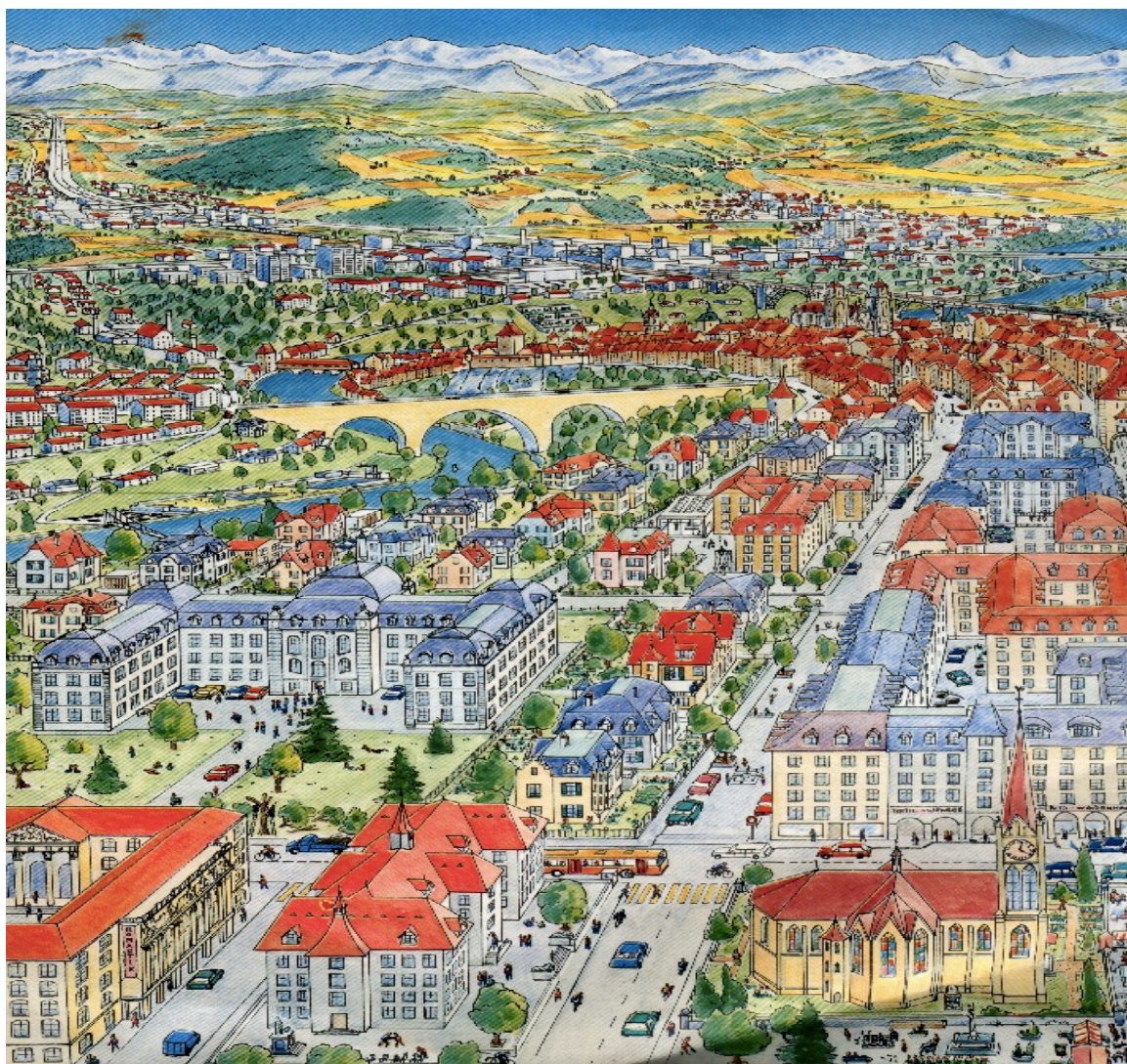

Tevékenységek:

1. a halzsákmány kirakodása, 2. halászeszközök rendezése, 3. áruszállítás, 4. hajójavítás, 5. pénzügyek intézése, 6. raktározás, 7. irodai munkák, 8. üzletkötés külföldi cégek képviselőjén, 9. kiskereskedelem, 10. várakozás, 11. biztonsági felügyelet, 12. portaszolgálat

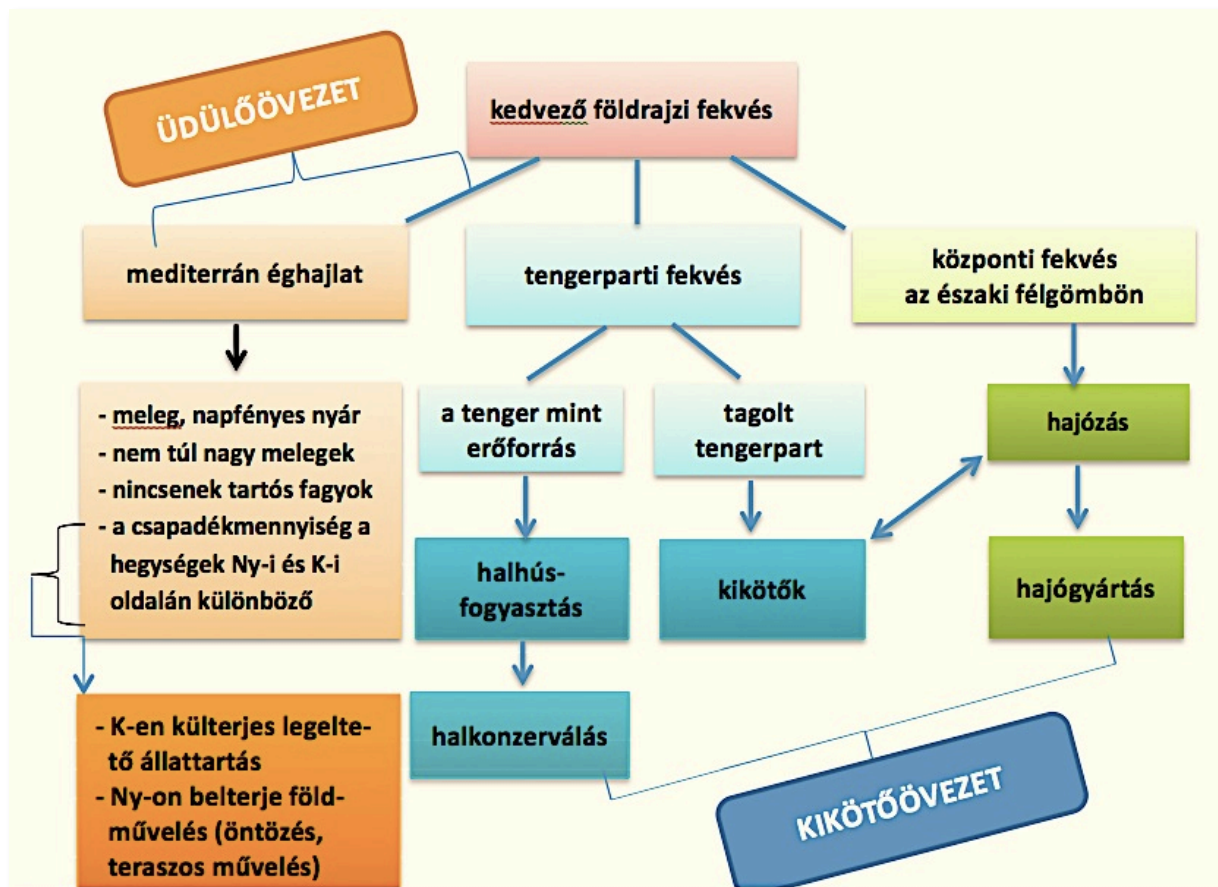
25. ábra. A halászkikötő létesítményei és az azokban jellemző tevékenységek
(forrás: Dél-Európa tipikus tájai. Tanári kincsestár, Földrajz, 7. évfolyam, Raabe Kiadó, Budapest, 2005)

26. ábra. Generiázált, de részletes tájrajz a középhegységi medencéről
(forrás: svájci földrajztankönyv)

Ehhez az is hozzátartozik, hogy a leolvasott információkat logikailag vizuálisan is rendezzük, pl. vázlatokban, sémákban, gondolattérképekben (27. ábra).

A táj jellemzőinek összegyűjtésétől (tájjellemzés) didaktikailag különbözik a **tájleírás**, ami azt kívánja meg, hogy valamely szempontból vagy szempontokból, szisztematikusan bemutassuk a tipikus tájat. Van, hogy csak egy vagy néhány szempontot ragadunk ki, de általában egy szempontrendszeren haladunk végig, számbavéve annak minden, az adott esetben releváns pontját. Ezek láthatók a 28. ábra bal oldalán, a kék mezőkben. (Az irodalomban a táj habitusát igyekeznek megragadni, minél érzékletesebben szeretnék elképzelteni az olvasóval a tájat.) A leírás tehát a ténymegállapításokat tartja elsődleges feladatának, természetesen a közöttük lévő összefüggések logikájának értelmezésével.

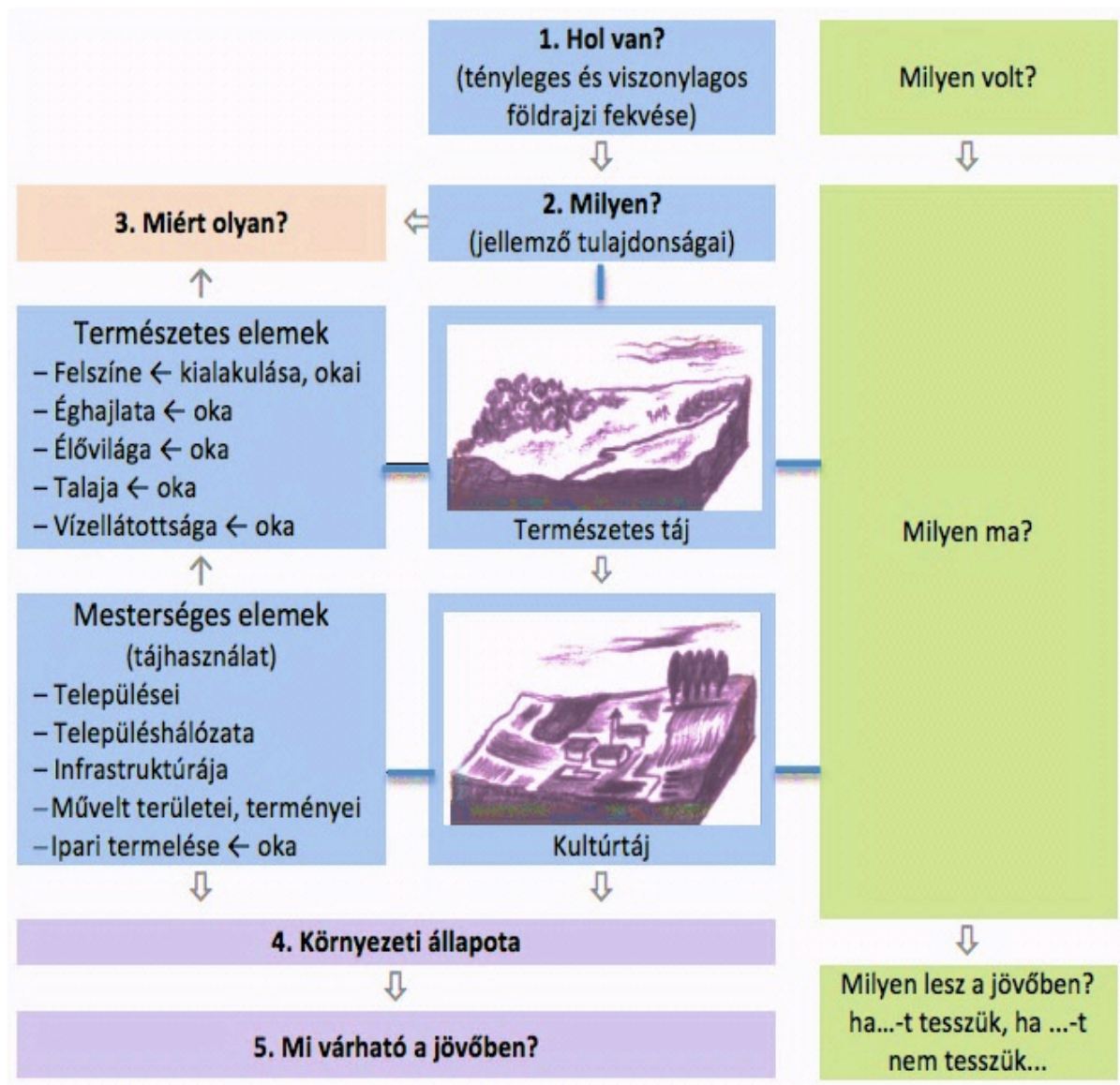

27. ábra. A mediterrán kikötőövezet tartalmi elemeit összefoglaló gondolattérkép
(forrás: Zsemberovszky L. 2012. nyomán)

A tipikus tájak elemzése

A **tájélemzés** nem elégszik meg a tapasztalatok bemutatásával (mint a tájleírás és a tájleírás), azok hátterét kutatja, a tényeket összefüggéseikben vizsgálja. Elsődlegesen azt szeretné bemutatni, hogy mi az oka a tájon tapasztalható földrajzi-környezeti jellemzőknek. A tájleírásnál összetettebb tevékenység, nemcsak felsorolja a jellemzőket, hanem keresi az okait, megmagyarázza azokat, és a tapasztalatokból következtetéseket von le. Ezzel a módszerrel a táj a maga összetettségében ragadható meg még akkor is, ha egyes elemeket kiemelünk és a körük csoportosított összefüggéseikben vizsgáljuk.

A tájlemezés változatos módszerekkel történhet a tanítási-tanulási folyamat során. A hazai földrajztanítási-tanulási gyakorlatban az **irányított tájlemezés** a legelterjedtebb, amely a konzervatív tanári attitűdön alapszik: a tanár kérdéseket tesz fel vagy utasításokat fogalmaz

28. ábra. A földrajztanulási folyamat során alkalmazott tájelemzés általános szempontjai
(Makádi M. 2005)

meg az éppen megfigyelt (pl. valóságban vagy képen látott, leírásban megismert) tájjal kapcsolatban, és a tanulók válaszolnak rájuk, megoldják azokat. Értékes lehet abból a szempontból, hogy a tanár gondolatban lépésről lépésre végigvezeti a gyerekeket a tájon, ezzel megmutatja, hol vannak az elemzés logikai kulcspontjai, tehát megtanít összefüggéseket meglátni, tényeket összekapcsolni, azaz elemezni. Hasonló célt szolgál az **elemzési szempontsor** használata akár közvetlen tanári irányítással, akár önálló tanulói munkában. A szempontsor alapján történő bemutatás jelenti a **tájelemzés algoritmusának** alkalmazását.

A fejlesztő pedagógia céljainak jobban megfelel a **szabad formájú tájelemzés**, amiben kicsi a tanári irányítás szerepe, az szinte csak a háttérben folyik. A tanulók maguk szedik össze a tipikus táj jellemzőit, és közöttük maguk teremtenek kapcsolatokat. Alapvetően három lépésben zajlik:

1. lépés: összegyűjtik a táj tartalmi jegyeit (válogatás, rendszerezés nélkül)
2. lépés: kiválogatják közülük a földrajzi tartalmi jegyeket
3. lépés: összekapcsolják a tartalmi jegyeket, feltárják a tények közötti összefüggéseket.

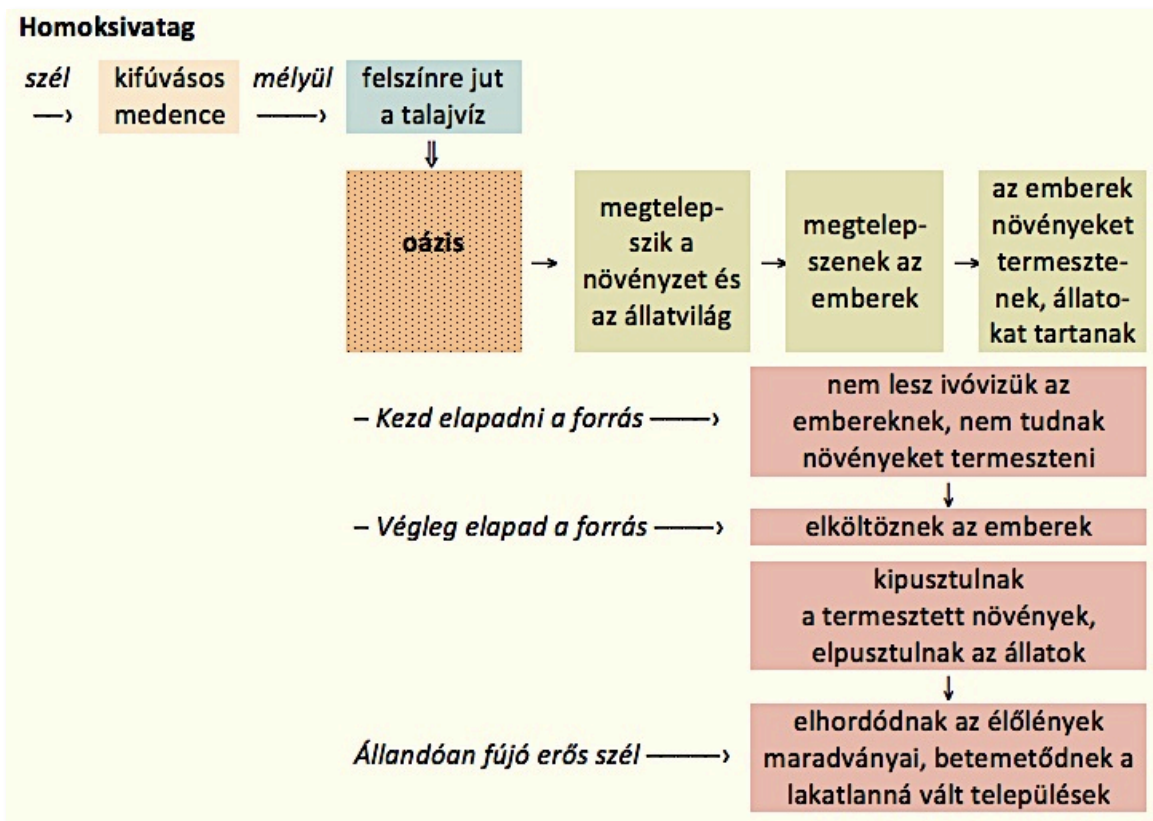
29. ábra. Oázis képe tájelemzéshez – Dakhla-oázis
(forrás: <http://www.panoramio.com/photo/81533719>)

Nézzük meg ezt is egy konkrét példán! A 29. ábra az oázis mint tipikus táj megismerését célozza. Mi az oázis földrajzi lényege? Az, hogy egy hely a száraz sivatagban, ahol a víz életet teremt. Használható-e erre ez a kép, hiszen nem látható rajta víz? Tájjellemzésre nem ajánlanám, hiszen közvetlenül nem olvasható le róla az oázis kulcsfogalma, a víz. A tájelemzésnek viszont az a lényege, hogy a tényeket ok-okozati összefüggéseikben vizsgáljuk, így a látható tájelemek mögé kell nézniük a tanulóknak. Vagyis következtetniük kell. A következtetés egyaránt lehet előre- és visszautaló. E kép esetében visszautaló következtetéssel juthatnak el gondolatilag a vízig. Mely földrajzi-környezeti tartalmi jegyek olvashatók le közvetlenül a képről? Pl. derült ég, kopár sivatagi hegyvidék, termékeny síkság, intenzív földművelés (gabonaparcellák, datolyapálmák), távvezeték, közvilágítás. Mi az, ami

nem látszik ugyan, de feltételezhető? Meleg, szárazság, víz, öntözés, sok emberi munka (nincsenek gépek), közlekedés (nincsenek közlekedési eszközök, de van közvilágítással övezett út), stb. Nyilván a tanulóknak is felmerül a kérdés, hogy mekkora ez a táj, meddig terjed a zöld vidék, hogyan függ össze a környező sivatagi tájjal. A kép kivágata alapján a táj mérete nem állapítható meg, csak annyit láthatunk, hogy nagyobb, mint amennyi elénk tárul. Rajzolják le a tanulók, hogyan képzelik a táj környezetét! Érdekes módon rajzaikon általában nincs nagy eltérés a méreteken, hegyekkel zárják be a területet, mintha egy kerek medence lenne, körülbelül ugyanebben a méretben. De lényeges-e itt a méret? Nem, hiszen szinte bármekkora lehet, az a lényeg, hogy mennyi víz van. Ezt a gyerekek is érzékelik – mint ahogyan rajzaik tanúsítják –, ha nem is fogalmazzák meg, nem is tudatos. Ezután kapcsolják össze logikailag a feltárt (leolvasott vagy kikövetkeztetett) tartalmi elemeket, pl. készítsenek logikai láncokat vagy gondolattérképet!

A szabad formájú tájlemezés hatékonyságát nagymértékben befolyásolja, hogy a tanulóknak mennyire volt módjuk valósághű képzeteket kialakítaniuk a tájról. Ez pedig erősen függ attól, hogy milyen és hányféle módon közelítették meg azt. A képi szemlélés nem elegendő, egy tájnak jellegzetes hangjai, illatai, bőrünkön észlelhető jellemzői (pl. páratartalma, hőmérséklete, mechanikai hatása) vannak. Minél többféle módszert és eszközt alkalmaznak, annál komplexebb a megismerő tevékenységük, annál többféle módon ismerhetik meg a táj jellemzőit és azok összefüggéseit.

A tájlemezés szempontsora alapján a tipikus táj jelenleg tapasztalható jellemzőit könnyen összegyűjtik a tanulók. Ez azonban nem elég, azt is érzékelniük kell, hogy korábban **milyen volt** a vizsgált táj. Mutassa be a tanár, hogyan vált a természetes táj kultúrtájjá, láttassa meg, hogyan vette birtokába a tájat az ember, és közben hogyan változtatta meg saját céljainak kielégítésére, hiszen ez elvezethet a környezettudatos szemlélet és életmód kialakulásához! Az előbbi példában szereplő oázis esetében a víz megjelenését és annak következményeit kell elsősorban bemutatni, pl. gondolattérképpel (30. ábra felső része). Itt tehát azt kell a gyerekeknek elképzeniük, hogy milyen lehetett ez a táj a víz jelenléte előtt. Érdekes ehhez időléptéket is rendelni. Mennyi idő alatt varázsolhatta kultúrtájjá a víz a sivatagot? Ehhez évtizedekre volt szükség.

30. ábra. Az oázis születése és pusztulása – gondolattérkép a tipikus táj tanításához
(Makádi M. 2014)

A tájak jelenének megfigyelése és múltjának elképzelése mellett arra is szükség van, hogy a tanulók elgondolják, mi várható ott évtizedek, évszázadok múlva. Képzeljék el, hogy a vizsgált táj **milyen lesz a jövőben** (a 28. ábra jobb, zöld oldala)! Fontos, hogy arra is lássanak példát, a természet az ember nélkül is megváltozhat (pl. 30. ábra alsó része), és ez a természeti-környezeti változás társadalmi következményekkel jár. Ugyanakkor a társadalom lehetőségeit és a társadalmi felelősség jelentőségét is fel kell ismerniük konkrét és tipikus tájak változási folyamataiban (31. ábra). Ennek érdekében alternatívákat kell eléjük tárni. Ahhoz azonban, hogy választani is tudjanak a lehetőségek között, hogy döntést hozzanak, ismerniük kell a változások „mozgatóit”. Az ilyenfajta feladatok tanítanak meg arra, hogy az emberiség sorsa, de az egész Föld jövője is a földrajzi környezettel való gazdálkodástól függ.

- Próbáld megfogalmazni, hogy milyen lesz ez a táj a jövőben! Indokold, hogy mi alapján gondolod így!
- Végül adj egy találó címet a tájnak! Legyen minél rövidebb, de törekedj arra, hogy kifejezze a táj jellegzetességeit!

A tájak célnak megfelelő megközelítése

Mint ahogyan már utaltunk rá, a tájakat ritkán láthatjuk teljes terjedelmükben, mert nagyobbak, mint amekkora területet befoghat a tekintetünk vagy amekkora terület belefér a fényképezőgép objektívjének látószögébe. Így a tájnak többnyire csak egy részletét figyelhetjük meg. Vajon reális képet kapunk-e a tájról annak egy kiragadott részlete alapján? Szerencsés esetben igen. Azonban elképzelhető, hogy összefüggései sérülnek, mert éppen a megfigyelt tény oka, magyarázata nem látható. Ezért a megfigyelés során tágítani szükséges a teret, pl. képzeljék el, fogalmazzák meg a tanulók, hogy mi van a dombvonulat mögött, mi lehet a kép keretén kívül. Ezzel nemcsak gondolkodásra készítjük őket, hanem arra neveljük, hogy ne elégedjenek meg csupán a kézzel fogható, az érzékelhető tényekkel, hanem nézzenek mögé, tekintsenek messzebbre is. A diákoknak azt is meg kell érteniük, hogy attól függően, mit akarnak megtudni a tájról, különböző módszerekkel kell hozzá közelíteni. Részletes valósághű információkat akkor kapnak, ha kimennek a tájra, és ott „békaperspektívából” néznek körül, vizsgálódnak. Ám, ha a folyamatokat akarják látni és értelmezni, akkor magasabbról (madártávlatból) kell szemlélni a tájat (pl. fel kell menni a

32. ábra. Földrajzi információs piramis (Makádi M. 2005)

környező hegytetőre, hogy a táj nagyobb részét belássák). Ha pedig a folyamatok dinamikáját is érteni akarják, akkor már műholdak információira is szükségük van (32. ábra).

Összegzés

A tipikus tájak földrajzának tanítása több annál, mint egy téma feldolgozása a gyerekekkel. Inkább tartalmi elemekre épülő, készségfejlesztést szolgáló módszerek együttesét jelenti. Olyan eljárásokét, amelyek alkalmazása elősegíti az általánosítás és az elvonatkoztatás, a modellekben való gondolkodás képességének fokozatos kifejlődését. Mozgósítja a korábbi ismereteket, és a már meglévő tudásanyaghoz kapcsolja az újonnan szerzett információkat, miközben hozzájárul a különböző absztrakciós szinteken található fogalmak között lévő összefüggések felismeréséhez azáltal, hogy áttekinthetővé teszi, rendszerbe foglalja azokat. Segít abban, hogy a tanárok közvetítésével a gyerekek ráérezzenek, a földrajz nem csupán egy tantárgy, nemcsak többféle természet- és társadalomtudomány együttes megjelenése az iskolában, hanem szemléletmód is. Olyan **látásmód**, amely segíti őket abban, hogy egyre jobban értsék a világot, és az annak jelenségeiben, folyamataiban megnyilvánuló törvényszerűségeket a maguk összetettségében, bonyolultságában. Végül soron ez vezetheti el őket oda, hogy felnőttként meglássák az általános, a törvényszerű között az egyedit. Mivel a tanteremben folyó oktatás nem ad lehetőséget a tipikus tájak terepen való megismerésére, a földrajztanárnak be kell érnie – a tájakhoz hasonlóan – a közvetett megismerési módszerek alkalmazásával.

A tipikus tájak tanításához javasolt segédanyagok

Makádi M. (1997): Ember a tájon. A tájközpontú földrajztanítás módszere a Nemzeti alaptanterv szellemében, Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged, Földrajz Tanítása V. évf. 2. 3–8. o.

Makádi M. (2005): Földönjáró 1. Módszertani kézikönyv, Stiefel Eurocart Kft., Budapest, 113–121. o.

Makádi M. – Taraczközi A. (2011): Tipikus tájakon. Az Európán kívüli világ – Az én módszertáram – Földrajz), Pedagógus Klub, Budapest, 138 o.

Makádi M. – Taraczközi A. (2012): Tipikus tájakon. Európa és Magyarország – Az én módszertáram – Földrajz), Pedagógus Klub, Budapest, 138 o.

Makádi M. – Ütőné Visi J. (2010): iDoctum: Földrajz: Afrika földrajza, Tipikus tájak. Digitális tananyag, Balázs Diák Kft., Budapest

Teleki P. (1936): A tájról és a földrajzról. Földrajzi Közlemények CXXV. (XLIX.) 2001. 1–2. 45–50. o